

SZEMLE

ÚJ ERDÉLYI TUDOMÁNY

Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez

1.

Már negyedik éve, hogy Kolozsvárott, a mindjobban ránknehezedő háború mostoha körülményei között is, tudományos életünkben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal működik az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI). Itt az ideje, hogy munkája eredményeit röviden áttekintsük, s róluk a tudományos életünk iránt érdeklődőket tájékoztassuk.

Mint ismeretes, Erdély északi részének felszabadulása után a hivatalos magyar művelődéspolitikai az eredeti tudományos kutatás érdekében nemcsak a régi erdélyi tudományos intézményeket, az egyetemet s az Erdélyi Múzeum-Egyesületet keltette új életre, hanem azokat egy új alapítással, az Erdélyi Tudományos Intézettel is meggyarapította. Akármennyire a magyarság családjának a megnövekedéséből származó öröm váltotta is ki ezt a cselekedetet, mégsem hirtelen gondolatból, ötletből született az. Tudományos életünkben az utóbbi évtizedben — ma már jól látszik mindez — forrongó törekvés indult meg, mely a tudományos kutatás területét az addiginál jóval szélesebbre akarta kiterjeszteni. E törekvés elindítója bizonyosan az a felismerés volt, hogy az eddigi módszerekkel, eszközökkel, felfogással nem képes a tudomány az emberi életnek — magyar tudományról lévén szó: a magyarság életének — olyan teljességét kikutatni és ábrázolni, amilyen az emberek megnövekedett érdeklődését kielégítené. Mi sem könnyebb, mint ezt megállapítani. Minden forrongásnak ugyanis minden időben ez volt az oka a tudományban. Nos, ha a szellemtudományokat vizsgáljuk — valamelyest ezekhez értünk s az alábbiakban is elsősorban ezekről lesz szó —, a forrongások előidézőit, kísérőjelenségeit is megállapíthatjuk: a nemzet életében valami rendkívüli változás történik, s e változás hatására mást, többet, igazabbat akar tudni magáról a nemzet. E más, több, igazabb tudást természetesen nem meríthetik a levegőből a tudósok; hogy szemük, lelkük megnyílják, addig ismeretlen, nem vizsgált források, adatok tömkelegét kell napvilágra hozniok. Az előbbieknél megfelelően — a rövidség kedvéért csupán újabbkori — tudományos életünkről megállapíthatjuk, hogy forrongásba (s ennek folytán gyarapodásra, fejlődésre) nemzetünk életének nagyjelentőségű változásai hozták: az intéger Magyarország helyreállítása s nemzeti életének megszervezése a török kor után; később pedig a modern Magyarország felépítése az uralkodóház s a magyarság többszázéves áldatlan küzdelmének véget vető 1867. évi kiegyezés után. Amabban a korban, a magyarság regenerálódásának idejében, történetíróink hallatlan szorgalommal kezdték el krónikáinknak, egyéb kútfőinknek s régi külföldi írók magyarokról szóló írásainak közzétételét; műveikkel az alapjait rakták le a magyarság érzelm-vezette, romantikus szemléletének, mely a 48-as reformkor íróiban s történészeiben virágzott ki teljes pompájában. Emebben pozitívista, majd az ebből lassan kifejlődő ú. n. szellemtörténeti módszerrel igyekeztek az összehalmozott adatok között rendet teremteni, további forrásközlésekkel múltunk adattárát teljesebbé tenni s életünket hűbb, igazabb módon, ha meleg szívvel is, de hidegebb fővel ábrázolni; a magyarság köztudatban élő képe önmagáról s nem-

zetéről még e kor tudományának a produktuma. Egy újabb tudományosság már a szemünk előtt, a mi esztendeinkben kelt életre. Az Erdélyi Tudományos Intézet megalapítása emez új tudomány előretörésének egyik jele.

A tudományos életünk legújabb forrongását előidéző okok közül legjelentősebb kétségtelenül a magyarság életének megváltozása volt a világháború végén. A magyarság ezeréves állama rendkívüli módon összezsugorodott ekkor, határain kívül hagyva népének mintegy negyedét. Az állammal együtt elvonultak népünk határain kívül maradt részei fölül a magyar állami szervek, intézmények is, az általuk képviselt anyagi erővel s jórészt az őket kitöltő értelmiségi réteggel is. A rendkívüli erőfeszítéssel, nemhogy az új állam támogatása nélkül, de nyomása ellenében létrehívott új magyar szervek s intézmények pedig részint nem elégítették ki a határokon túl maradt magyarság igényeit, részint semmiféle kapcsolatot nem teremthettek a magyarság megkisebbedett államának művelődési és gazdasági szerveivel. A magyarság így a szó legszorosabb értelmében több részre darabolódott. Azt természetesen a világ semmi hatalma nem érthette el, hogy tudatában is több részre darabolódjék. De hogy ez valóban így lett, ehhez önszemléletét lényegesen meg kellett változtatnia. Amennyire semmi oka nem volt arra soha addig történelme folyamán, hogy önmagát ne állama összefogó kereteiben s ne az állami méltóságok viselőinek, állami szerveinek, intézményeinek a tükrében lássa, annyira sürgető lett a világháború után, hogy kialakítson magáról egy államtól függetlenül, az államnál valami nagyobb, összetartóbb erőre tekintő szemléletet. S ezt csak úgy érthette el, ha a magyarság vizsgálataának módját olyképp szabta meg, hogy az minden magyarra kiterjedjen, tekintet nélkül állami hovátartozóságára.

E vizsgálati mód keresése közben meglátszott, hogy az addigi tudományosság, akármennyire teljességre törekedett is, a magyarság egészéről, tehát minden magyarról nem tudott képet adni. Igaz, hogy az ú. n. szellemtörténet az emberi szellem és munka számtalan megnyilvánulásának egybefogásával már olyan mértékben tájékoztatott a magyarságról, hogy annál szebbet, jobbat sokáig nem reméltünk. Ma már azonban jól tudjuk, hogy a lényegeset csak a társadalomban, vagy az emberi alkotásokban kiemelkedőről tudta megmondani, azokról, akik az emberi történelemben valami pozitív politikai, művelődési vagy gazdasági tettel vettek részt. Azokról a hatalmas tömegekről, melyek a sorsot, kultúrát intézők aránylag vékony rétege alatt öntudatlanul, jórészt tehetetlenül, s nagyobbára főleg vegetatív módon éltek, a történeti folyamatot azonban csak pusztá létükkel is — akár tudott dolog volt ez, akár nem — döntő módon befolyásolták, források hiányában, e tömegek életének megközelíthetlensége miatt, csak homályos, bizonytalan képet festett. Hogy őket is be lehessen vonni a tudományos vizsgálat körébe — adódott természetszerűleg e felismerés után a gondolat —, fel kell tárni a róluk szóló adatokat. Ez azonban nem történhet az eddigi adatkutatások módján. Sokkal nagyobb mérvű, szélesebb feladatok mutatkoztak meg csakhamar a kutatók előtt. A rendkívüli terjedelmű forrásokban — a munka megkönnyítése miatt — lehetetlen a válogatás; a magyarságról való kép szűkülne miatta, holott éppen a legteljesebb, a minden magyart egybefogó kép megkeresése lett az új cél. Egy történésznek nemcsak a királyi kancelláriák okleveleit s a diplomáciai iratokat kell tanulmányoznia, hanem a terjedelmes jobbágyösszeírásokat, provinciális, egyházi levelesládákat s még számtalan, eddig lényegtelennek tartott írásos emléket is; egy régésznek nemcsak fejedelmi sírokra s díszes aranyleletekre kell pályáznia, hanem a földbe temetett múlt minden nyomát értelmeznie kell, és így tovább, — hogy az élet, a magyarság élete, az elérhető legnagyobb teljességében álljon előttünk. E teljesség érdekében a tudomány olyan ágait is segítségül kell venni

— merült fel tovább szükségképpen a gondolat —, amelyekre ilyen értelemben eddig kevesen gondoltak; így pl. a nyelvészetet, hogy a földünkön valaha is volt emberek a természeti tárgyak, hegyek, folyók, falvak, dülők nevét megfelejtse, s ezzel az egyes népek részesedését lakóhelyünk kiformalásában megállapítsa; vagy pl. a geológiát, hogy a földrajzi tényezők rendkívül elhatározó jelentőségét az emberekre a legapróbb részleteiben felfedje; vagy a biológiát, vagy az antropológiát, és így tovább. Az is kiderült, hogy a magyarság nagy tömege életének igen sok részlete alig is hagyott nyomot történeti emlékekben. Szükségessé vált tehát, hogy a magyarság életének eme részleteit, elsősorban szellemi megnyilvánulásait, nyelvét, zenéjét, meséit, világképét, stb., de anyagi természetű dolgait is, a helyszínen tudományos adatgyűjtők figyeljék s örökítsék meg. A megsokasodott feladatok természetesen túlnőttek egyes kutatók erején és képességein. Önként következett ebből az a meggondolás, hogy a tudományos kutatókat — melyek eddig askétikus lelkű tudósok nagyarányú egyéni teljesítményeiből tevődtek össze —, tudományos intézetekbe kell terelni, melyekben nagyszámú szakkutató közös munkája tárja fel az új adatok beláthatatlan tömegét.

Miközben ilyen módon kialakultak a magyarság új tudományos vizsgálatának körvonalai, nevét is megkapta az új irány: hungarológiának (vagy magyarságtudománynak) kezdték nevezni, ugyanakkor, vagy még előbb felmerült a népiségtörténet is, az előbbin értve lassanként a magyarság teljességének inkább jelenkori, az utóbbin pedig a múltbeli vizsgálatát. Szellemi életünkben rendkívüli gazdagodást jelent az új irány: az eddigi tudományos eredményeket kiegészítve nagy mértékben tökéletesítheti magyarságismertünket. Az eddigi kutatásokat betetőző szellemtörténet megismertetett a magyarság tudatos tetteivel, alkotásaival, hőseivel, kimagasló egyéniségeivel, velük jellemezve egy-egy kort s a bennük mutatkozó uralkodó stílusjegyekbe, barokkba, felvilágosodásba, mint elhatároló keretekbe építve, magyarázva bele minden meglátott életmegnyilvánulást. Az új vizsgálati mód — mintegy a kutatás irányának megfordításával — megmutatja a tövet is, melyből a tettek s a hősök fakadtak, az erőt, melyre támaszkodtak, a lelket, melyből kivirágoztak. Hőst és tettet ily módon a korabeli élet áramlásába, funkcióiába beállítva, igazabb színben mutathatja meg őket s ezzel nagy mértékben finomabbá teheti a nemzet képét, jelentősen megnövelheti a magyarság öntudatát, s — végső fokon — döntő befolyást gyakorolhat sorsunk alakulására.

Ha ma már így össze tudjuk is foglalni a tudományos életünk utóbbi esztendőikben megindult változásának lényegét, ez még korántsem jelenti azt, hogy a változást első pillanattól kezdve mindenki így látta. A szellemtörténeti irány olyan szép és hatalmas művekkel ajándékozta meg tudományunkat, hogy jó ideig elbűvölten e műveken csüngtünk. A szellemtörténész epigonáradat is soká folyt le, vagy még tán le se folyt. Amikor pedig a továbbhaladás, a kutatóterület kiterjesztésének szükségessége már erősen mutatkozott s a népiségtörténet e szükséges haladás végrehajtására jelentkezett, magukat urbánusoknak, vagy szellemtörténészeknek nevező elfogult és korlátozott sznob tollforgatók, nem elégvén nem irodalmi életünkben a zavarkeltést az „urbánus“ és „népi“ magyar mondacsinált ellentétével, a leghalványabb sejtelemmel sem bírva tudományunk szükségszerű megváltozásáról, — az ú. n. népi irodalom mintájára állandóan támadták az új tudományosságot is, mint állítólagos „konjunkctúra-szülött“-et, nem tudván róla még a leglényegesebbet sem, hogy t. i. nem ellensége, hanem éppen kiegészítője, továbbfejlesztője az eddigi tudományosságnak. Nem mondható, hogy az arra hívatottak között is világosság uralkodott volna a kérdésben, sőt ádáz harcok keletkeztek, egy-egy vezéregyéniséghez kötve a szellem- és népiségtörténeti irányt, jobban s érzelmesebben figyelve a hareban a két személyt, mint magát az ügyet, a

tudományos vizsgálat finomítását, közelebbvivését örök céljához: az igazság megtalálásához. Ezeknek a tüneteknek lett a következménye az, hogy csak az újból kitört világháború első éveiben teremtette meg a művelődéspolitikánk — ahelyett, hogy fejlődésünk figyeléséről s az Európászerte kialakult intézeti kutatómunkáktól ösztönözve már évekkal azelőtt megtette volna — a magyarság összességét kutató tudományos intézeteket, így a Teleki Pál Tudományos Intézet kötelékébe tartozó Erdélyi Tudományos Intézetet is.¹

A fentebb elmondottakból megérthetni, hogy az alábbiakban nemesak az Erdélyi Tudományos Intézet eddigi munkájának eredményeiről számolunk be, hanem e munka tanulságait is próbáljuk megkeresni a hosszabb várakozás után hivatalos támogatást is megkapott magyarságtudománynak, a magyarság újmódú kutatásának hasznára.

2.

Elméletben, tervekben akármiféle intézetet gyönyörűen fel lehet építeni. De ha gyakorlati megvalósítására kerül a sor — különösen érvényes ez az Észak-Erdély felszabadulása után meglehetősen gyorsan felállított ETI-re — csak a meglévő erőkre lehet támaszkodni. Az természetesen a legelső kötelessége minden intézetnek, hogy munkája megindulása után számot vessen önmagával: munkája eredményességének érdekében milyen új erők nevelésére, igénybevitelére, milyen új munkaterületek bevonására van szüksége. Azaz minden intézet kezdeti összetétele és munkája a véletlen adottságból következik; későbbi működésének értéke vagy silánysága azonban az intézet körültekintésétől függ, érte tehát maga felelős.

Ami a meglévő erőket illeti, az 1940-ben megalakított ETI igen szerencsés volt. Élére TAMÁS LAJOSBAN olyan tudós került, aki származásánál, tudományos munkaterületénél, a magyar tudomány legkiválóbb műhelyeiben szerzett magas képzettségénél fogva egyaránt arra rendeltetett, hogy egy Erdélyben felállított tudományos intézet működését elindítsa. Az a széleságazatú, nagykeretű munka, mely az ETI kezdeti éveiben kibontakozott, a következő esztendőék tennivalóit megmutatja s melyet az alábbiakban áttekinteni próbálunk, sokat köszönhet az ő széles látókörének, igazgatói erényeinek.

Körütekintése folytán, mindjárt a kezdet kezdetén, igen helyesen, a problémákat szinte maguk bőrén tapasztalt, élményektől serkentett erdélyiek kerültek melléje munkatársakul, a szakjukban akkoriban talán jártasabb, de kevesebb élményű, kisebb lendületű, nem erdélyi céhbéliek helyett. Tudnivaló ugyanis, hogy az erdélyi magyarság kisebbségi életének utolsó esztendeiben, a rendkívül mostoha és zaklatott körülmények között is akadtak néhányan — nem tekintve az EME lassú, átvészelő munkáját —, akik a kisebbségi magyarság tudományos vizsgálatát elkezdték. Ezt nem teheték másképpen, mint ahogy a csonkaországban még csak vitákon, vesze-

¹ Az 1941. őszén megboldoguit Teleki Pál emlékére alapított Teleki Pál Tudományos Intézetnek három tagintézete van: a pesti Államtudományi, Történettudományi és a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet. Az utóbbinak a feladata látszik a leghatalmasabbnak. Részint azért, mert Erdély magyar kutatása a román megszállás alatt szinte teljesen lehetetlen volt, s így e téren igen sok a pótolni való (vö. Szabó T. Attila, *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*: Hítel 1940—41: 183—9), részint pedig, mert az Erdélyi Tudományos Intézetnek az ország egy kisebb területén, Erdélyben, ugyanaz a mindenirányú kutatást végző, irányító, összegező szerep jutott, mint amit Magyarországon egész területén a három tagintézettel dolgozó Teleki Pál Tudományos Intézet akar keresztülvinni. Az ETI megalakulásának körülményeire egyébként l. Tamás Lajos-nak, az intézet igazgatójának ismertetését: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*, Kny. az ETI „Erdély magyar egyeteme” című kiadványából, Bp., 1942. 10 l.

kedéseken keresztül tervezték: minden magyarra kiterjedő figyelemmel, hiszen ez a kisebbségi életnek elemi követelménye volt. Különösen a társadalomvizsgálók keltették fel a figyelmet — bizonyosan munkájuk érezhetően időszerű jellege miatt is —, legfőképp azonban a néprnyelvészek. Hogy a csonkaország is elkezdhesse a néprnyelvi vizsgálatokat, ehhez éppenséggel Erdélyből kellett kutatót hívnia, CsÜRY BÁLINTOT, aki több mint két évtizeden át a 30-as évekig kolozsvári tanársága ideje alatt gyűjtötte a magyar néprnyelvkutatás szempontjából korszakalkotó művének, »Szamossháti Szótár«-ának zömét, s lopva nyelvészeti alapismeretekre tanított néhány egyetemi hallgatót. Munkájának lassan, csak Erdélyből való távozása után, meglett az eredménye: a harmincas évek végén egyik tanítványa körül kialakult egy kis nyelvészgárda, mely ha a hatósági zaklatások miatt nem mutathatót is fel olyan teljesítményeket, amilyenekre képes lett volna, — az uralomváltozást s az ETI megalakulását nagy munkakedvvel s elég terjedelmes össze gyűjtött anyaggal érte meg. Ahhoz már nem sok munka kellett, hogy ebből az anyagból kész dolgozatokat, sőt monográfiákat lehessen rövid idő alatt kiadásra készen összeállítani. Ezekkel a régóta készülő monográfiákkal kiadványainak sorozatát indíthatta meg az ETI,² a dolgozatokkal pedig, rögtön működésének megindulása után egyenrangú társként csatlakozhatott az ország egyetlen néprnyelvkutató intézetéhez, a debrecenihez (alapítója, CsÜRY BÁLINT érthető módon, a lehetőség szerint addig is őrizte a kapcsolatokat az erdélyiekkel); ezzel azóta karöltve adja ki néprnyelvkutatásunk egyetlen orgánumát, a „Magyar Néprnyelv“ című évkönyvet.³ Két szempontból is szimbolikus jelentőségűnek tartjuk az ETI-nek ezt a kezdeti tevékenységét. Hogy első kiadványai között adott helyet a kisebbségi sors nyomásában is tudományosan dolgozó kutatók munkáinak, sőt értük egy évkönyv kiadásának fele-, sőt háromnegyed terhét is vállalta, ezzel a magyarság háláját róttá le e kutatók iránt. Azzal pedig, hogy már régebben készülő s munkatervébe jól beleillő műveket jelentetett meg az elsők között, ezzel tudományos életünk fentebb vázolt változásának helyes látásáról tett bizonyosságot: tudatában van annak, hogy megindult már a magyarság szélesebb területű kutatása s ennek a munkának akar Erdélyben az élére állni.

Ha a kisebbségi magyar élet s társadalom vizsgálói nem várták is, miként a nyelvészek, kész művekkel az ETI megalakulását (hiszen általánosabb érdeklődést kiváltó írásaikat rögtön megjelentették még a kisebbségi folyóiratok, könyvkiadók), tárgyukban benneéltek s friss emlékeik hatása alatt, meg a megszállás dokumentumai összegyűjtésének s feldolgozásának szükségéből, rögtön nekiláttak az 1918-tól 1940-ig terjedő korszak okmánytárának összeállításához. E hatalmas méretű s még bizonyosan sokáig tartó munka közben azok, akik közülük helyet kaptak az ETI-ben, egy-egy részletkérdést is csakhamar feldolgoztak. A nyelvészek néhány dolgozata mellett a kisebbségi életnek ezek a — főleg gazdasági — részletkérdései szerepelnek az ETI első, 1940/41. évi évkönyvében, mutatva, hogy miként indult el, nőtt ki az intézet munkája az erdélyi magyarság kisebbségi kérdéseiből. Az egyik lelkes tanulmány azt vizsgálta meg, hogy a szövetségi gondolat, mely a székel kalákákban, közbirtokosságokban, vagy az 1825-ben alakult kolozsvári

² Az egyik ilyen monográfia Szabó T. Attila másfélévtizedes kalotaszegi helynévgyűjtésének első része, adattára (*Kalotaszeg helynevei*. I. Adatok. Kvár, 1942. XVIII. 501 l.). A másik Árvay József, *A barcasági hétfalú helynevei*. Kvár, 1943. 247 l., egy 1937-ben elkezdett helynévgyűjtő munkának, — sajnos, a politikai körülmények miatt csonka — publikálása, értékes történeti bevezetéssel.

³ Az ETI társulása óta az évkönyv III. és IV. kötete jelent meg. Benne a régi kutatók neve mellett állandóan újabb és újabb nevek tűnnek fel, bizonyítva, hogy az erdélyi néprnyelvkutató-gárda létszáma folyton növekedésben van.

Gondoskodó Társaságban igen szép erdélyi múltra tekint vissza, milyen szívós erővel küzdött az erdélyi magyarság anyagi javainak a megőrzéséért és gyarapításáért a megszállás alatt.⁴ Egy másik értekezés, nagy segédlettel óriási méretű forrásanyagot dolgozva fel, az erdélyi magyarság anyagi helyzetét rendkívül súlyosan érintő román földbirtokreformot ismertette⁵ s alapos okfejtéssel mutatott rá, hogy a törvény szociális színezete milyen nagy ellentétben áll elfogult román szempontú végrehajtásával. Ez az ellentét a legkisebb részletekre, az egyes falvak adataihoz lemenő mai napig is tartó kutatásban mind súlyosabban mutatkozik meg. Az előbbihez hasonló ellentétet a román nemzetiségi törvények s ezeknek nemhogy végrehajtása, hanem parlamenti szereplése között az intézet beosztott jogásza, NAGY LAJOS vizsgálta meg publikálás előtt álló munkájában. Történészek is hozzájárultak a kisebbségi élet körülményeinek tisztázódásához. Egyikük a székelyeket elrománosítani akaró törekvéseknek történetét írta meg,⁶ BÍRÓ VENCSEL professzor pedig az erdélyi magyarság egyik vezetőjének, Mailáth püspöknek a küzdelmét a román szenátussal.⁷

A fenti munkák alapján fel lehet állítanunk mostmár az erdélyi magyarság kisebbségi életének mérlegét. Az események, melyekhez eddig keserű élmények, vagy érzelmi megítélések fűződtek, jelentős hányadukban konkrét adatokkal, számsorokkal megvilágítva állanak előttünk. Meg kell belőlni alapítanunk, hogy a románok rendkívüli ügyességgel és módszerességgel végezték Erdély románosítását. Nem sokszor naív, sovíniszta retorikájukra gondolunk, vagy olesó lélekvásáraikra, amelyeket az „elszékelyesített“ Székelyföldön végeztek, s amely ma már igen kompromittáló túlkapasokra egyáltalán nem lett volna szükségük a lényeges tettük: a románság anyagi fölényének hatalmi úton való megszerzése mellett. Mert a magyarság fölötti anyagi fölény megszerzése volt a leglényegesebb, legmaradandóbb román tett: a lelkeket csak ideig-óráig tudták kísértésbe hozni — az „Astra“ székelyföldi román templomai kongó ürességgel várják, hogy a gaz felferje őket —, de a földreformjuk, mely 3.182.498 hold erdélyi földet sajátított ki (VENCSEL, i. m. 356.), Észak-Erdélyben 86.1%-ban magyar birtokosoktól (uo. 361.), viszont e földeknek, a nemzetiségi arányszámot figyelemre se méltatva, csak 14.8%-át juttatta a magyarságnak s 78.1%-át a románságnak (uo. 365.), ma, a magyar uralom visszatérte alatt is, érvényben van, visszacsinálhatatlan. E megrablásunk, mely felér némely nevezetes XVII vagy XVIII. századi erdélyi pestis, vagy tatárbetörés magyarságirtó hatásával, huszonkét évre állandósítva, — egy keserű tanulságot rejt magában, sajnós, hogy Erdélyben már nem a cselekvésnek módját megszabó tanulságot is. Ha az 1916. évi erdélyi birtokmegosztást nézzük, a 100 holdon aluli törpe- és kisbirtok-kategóriában csak 24.8%-kal volt képviselve a magyarság s 66.2%-kal, tehát számarányánál jóval magasabban, a románság (uo. 347.). Azt jelenti ez röviden, hogy kedvezőbb birtokviszonyok között élt már a magyar uralom alatt is a román paraszt a magyarnál. Érthető következménye volt ez annak, hogy 1848-tól, a jobbágyság eltörlésétől kezdve, részint komolyan gondolva az egyenlőséget, részint tehetetlenül engedve a magyar föld nagymértékű román

⁴ Nagy Zoltán: *Az erdélyi magyar szövetkezetek a visszatéréskor*: ETI évk. 1940—41: 159—220, térképpel és kny.

⁵ Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Uo. 309—465 és kny.

⁶ I. Tóth Zoltán: *Az „Astra“ románosító tevékenysége a Székelyföldön*. Uo. 251—308. vö. még EM-beli tanulmányait Iorga-nak s egyéb románoknak a székelyek „románságáról“ vallott felfogásáról: 1941: 265—81; 1942: 530—58 és külön is az ErdTudFüz. 132. és 145. számában.

⁷ Bíró Vencsel: *Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban*. Uo. 1—23 és kny.

kézre jutását, olyan helyzet teremtődött, mint ha Erdélyben — VENCZEL szellemes megállapítása szerint — „földreformot hajtottak volna végre, mégpedig román érdekű földreformot“ (uo. 352.). Hogy tudta akkor mégis megvalósítani a magyarságot a román földbirtokreform? Főleg a magyar közép- és nagybirtok kisajátításával. 1916-ban, Erdélyben, a középbirtokok (100-tól 1000 holdig) 81.2%-a, a nagybirtokok (1000 holdon felül) 93.7%-a volt magyar kézen, míg ugyanezek csak 13.7%, illetőleg 4.8%-ban román tulajdonban (uo. 347.). A román terjeszkedés útjában álló kisbirtokok mellett elsősorban ezeket a birtokokat sajátították ki a románok a szociális igazságosság nevében s ennek folytán a román nép további megerősödésére szolgált az a magyar föld, melyet ugyancsak a szociális igazságosság nevében mimagunk jóval nagyobb mértékben juttathattunk volna a magunk fajtájának. A tanulság, ebből az (s ez népünk történetének sok más vonatkozásában is jól látszik), hogy mihielyt egy korabeli modern s feltétlenül érvényességre jutó gondolatot, ez esetben a szociális gondolatot, nem a magyarság valósít meg legelőször a Kárpát-medencében, ez a mulasztás népi állományunkat, anyagi és ezzel szellemi javainkat, azaz a magyarság egészét mérhetetlenül pusztítja. E tanulság annál is igazabb, mert az intézet egyik tanárának munkája egy másik — hál Istennek ellentétes — oldaláról is igazolja. Arról t. i., hogyha a magyarság valósít meg a legerőteljesebben egy modern gondolatot, akkor az a gondolat feltétlenül a magyarság előnyére szolgál. Egy látszólag nem nagy kiterjedésű dologról, a szövetkezetekről van szó, melyek azonban a kisebbségi időben megmutatták, hogy milyen fontos segítő eszközei a magyarságnak. Azokról a vázlatokról, statisztikákról, térképekről pedig, melyeket a szövetkezetek alapos ismerője készít (évekkel ezelőtt álmodni sem mertük, hogy gyakorlati életünk irányítására egy ilyen gazdasági ág elméleti kutatója helyet kaphat Magyarországon egy magyarság életét kutató tudományos intézetben), — nem kevesebbet olvashatunk le, minthogy a magyarság erdélyi anyagi fölényének lassú, fokozatos visszahódításában a legnagyobb szerep a modern közösségek életében mind jelentősebbé váló szövetkezeteknek juthat.⁸

3.

Ha végére akarunk járni azoknak a műveknek, melyeket nem közvetlenül az ETI teremtett meg, hanem — miként az előbbieket — közvetve, csupán pusztá megalakulása hívott életre, még meglehetősen nagyszámú munkát kell áttekintenünk. Úgy kell elképzelünk, hogy az ETI, megszületésekor, mint nagy mágneses erő jelentkezett tudományos életünkben. Ez az erő szorosan magához kötötte — érthetően — az intézet tanárait, akik — köznapian szólva — az intézetben a kenyerüket keresik, s akikkel tervszerű, céltudatos tudományos munka indulhatott meg. S bár előadásokkal, tanulmányokkal más helyet is fel-feltűnnek, így különösen az ETI majd „félhivatalos“ orgánumának is tekinthető »Erdélyi Múzeum«-ban, a »Hitel«-ben, a »Kolozsvári Szemlé«-ben, — munkálkodásuk java az intézet kebelében folyik, dolgozataik nagy része az intézet kiadásában lát napvilágot, ők adják meg tehát az ETI színét,

⁸ Nagy Zoltán szövetkezeti munkálataiból — a fentebb idézett mellett — publikálásra került még a magyarokon kívül a szász s román szövetkezeti hálózat térképe (a három összesítve is), azonkívül a fogyasztási s hitelszövetkezeteké. Térkép készült az iskolaszövetkezetekről is, melyek már az iskolában megszerettetik a szövetkezeti eszmét, s így az utánpótlást nevelik a szövetkezetek részére. A szövetkezetek megyénkénti térképre vázolója — mely munka nagyjából szintén elkészült — nemcsak a legaprólékosabb adat-részletezést szolgálja, hanem a szervezésnek is irányt mutat: hol lehet s hol kell szövetkezetet létesíteni a magyarság erősítésére.

Jellegét s velük külön fejezetben, hosszasan kell foglalkoznunk. Rajtuk kívül mintegy tíz egyetemi tanár került kapcsolatba az intézettel, intézeti taggá minősítő kinevezése révén. Rájuk már kevésbé hatott az ETI mágnese ereje, nagyobb részük — úgy tetszik — az intézet munkájában semmi részt nem vállalt. Ez annak a jele lehet, hogy az ETI s az egyetem viszonya általában rendezetlen, s így tisztázásra, megoldásra vár. Az intézeti s egyetemi tanárokon kívül alakult az ETI körül egy harmadik csoport is, mely ugyan semmi hivatalos kapcsolatba nem került vele, de erdélyi tárgyú munkáival — melyeket az ETI megalakulásának vonzó hatására, olykor magának az ETI-nek a kérésére, kezdett el, vagy sietett befejezni — csakhamar jelentkezett az intézetben. Az ETI eddigi kiadványai között szép számmal foglalnak helyet ennek a külső csoportnak csupán közvetve, az ETI pusztá megteremtésével létrehívott művei, velük az ETI valóságos könyvkiadói tevékenységet folytat. Mik lehetnek közöttük az intézet válogatási szempontjai a feltétlen megbízhatóságon kívül? Úgy gondoljuk, hogy a következők: 1. Bár egy bizonyos telítettség-érzés is segített tudományos életünk utóbbi időben végbement s fentebb vázolt forrongásának kiváltásában, azaz annak az érzése, hogy az eddigi szempontok szerint minden lényeges forrásmű ki van adva s minden forrás megmagyarázva, értékelve, — mégis maradtak természetesen hiányok s elvégeztelen munkák. Ha ezek pótlására jelentkeznek egy-egy értékesebb mű, meg kell ragadni az alkalmat, hogy vele életünk adattárát teljesebbé lehessen tenni. Az intézet ezenfelül még tudományos életünk folytonosságát is dokumentálhatja egy-egy ilyen művel, mely csupán véletlenül, feldogozója, kutatója hiányában nem jelent meg — mondjuk harminc évvel ezelőtt. 2. Magától értetődik, hogy minden olyan művet, mely a magyarság egészének múlt vagy jelenbeli állapota, újfajta kutatása szempontjából fontos s ennél fogva közelebbi, vagy távolabbi terveibe beletartozik, örömmel ki kell adnia az ETI-nek, hogy ezáltal csökkentse azt a hatalmas mennyiségi munkát, mely az új feladatokkal tagjaira vár.

Ha e szempontok szerint vizsgáljuk az ETI nem tagjaitól származó kiadványait, szemünkbe ötlük, hogy érdekes módon, főleg az első szemponttal megokolható művek szerepelnek közöttük. Mintegy szimbólumul emeljük ki közülük az Apor-kódex hasonmás-kiadását,⁹ mely a legkézzelfoghatóbban mutatja, hogy tulajdonképpen eddigi forrásanyagunk tökéletesebbé tételét, hiányainak kiegészítését szolgálják ezek a kiadványok. Az Apor-kódex, betűhív kiadása után most már hasonmás-kiadásával elérte azt a legkövetesebb fokot, melyre egy írásmű közzététele eljuthat: azonfelül, hogy a kutatók, de kultúránk kedvelői is, olyan biztonságos érzéssel vehetik kezükbe, ahogy ezt az eredetivel tennék, a hasonmás többszáz példányban való megjelenésével, s ami ezzel egyet jelent, az eredeti megsokszorozásával művelődésünknek ez az értékes dokumentuma egyszer s mindenkorra biztosítva van a pusztulás ellen. — A forrás-jellegű kiadványok közül első helyre mind terjedelme, mind jelentősége, mind kiállítása miatt BALOGH JOLÁN hatalmas művét kell tennünk, mely művészettörténeti kutatásunk egyik elhanyagolt területéről, az erdélyi renaissance-ról kezdte el művészettörténetünkben páratlan anyagközlését, fölületes biztonságú magyarázatát, értékelését.¹⁰ E műre az alábbiakban, más vonatkozásban még visszatérünk. Hasonlóan hatalmas műnek ígérkezik VERESS ENDRE sajtó alatt lévő kétkötetes anyaga Báthory Istvának, a keleteurópai történet nagy alakjának levelezéséből.¹¹ A XVI. század

⁹ *Apor-kódex*. Codices Hungarici II. Bevezetéssel ellátta és hasonmásban közléteszi Szabó Dénes. Kvár 1943. XX + 230 l.

¹⁰ Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*. I. köt. (1460—1541) Kvár 1943. 408 l, 281 kép.

¹¹ E mű közben szintén megjelent: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király

végéről egy más természetű művet is megjelentetett az ETI »Monumenta Transsilvanica« című sorozatának első köteteként: egy orvosi könyvet, mely százada népi és tudományos hiedelmeinek, az ember testi állapotának, betegségeinek, a gyógyító iroknak, orvosságoknak, füveknek, egy érdekes, átszellemesített anyagi világának páratlanul bő tára.¹² Sajnos, a kiadója erősen vitatható módú betűhív kiadásával szinte olvashatatlaná tette, pedig a XVI. század világméretű való tájékozódáshoz nem kevésbé fontos volna ezt a művet, mint mondjuk Báthory leveleit olvasgatni. A példa világosan mutatja, hogy milyen káros a múltnak egy hatalmas részletét felvillantó forráshoz csak egy szemponttal közeledni (ez esetben orthographiai-nyelvtörténeti szemponttal), s ezzel a forrás minden más színét, tartalmát elhomályosítani. Mind halaszthatatlanabb tehát, hogy az újkori források közlésének régen vajudó kérdésében végre valamilyen kielégítő, s lehetőleg minden tudományterületet kielégítő megoldás jöjjön létre — akármilyen áthidalhatatlannak látszó elvi ellentétek vannak is az egyes vélemények között.¹³ Annak az elemi követelménynek természetesen, hogy a forrás minden sajátosságát a legpontosabban vissza kell adni, nem szabad megváltoztatni, ha nem is értünk egyet ennek olyan túlságbevívésével, melyet VARJAS BÉLA egy másik kiadásában, Enyedi György széphistóriája két érdekes változatának publikálásában követ el, s melynek rendszeressé tétele sok tudományos nagyképűségre adna alkalmat.¹⁴ — Hogy egyébként az ETI-nek az erdélyi múlt emlékeit feltáró munkája milyen szélesre tervezett s ezzel milyen nagy mértékben kap-

levelezése. I—II. Hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja *Veress Endre*. Az ETI „Monumenta Transsilvanica“ című sorozata, Kvár 1944. XXVI + 386 és X + 390 l. A két kötet futó áttekintése után mégjobban megerősödünk abban a nézetben, hogy az újkori források közlésének módját mihamarább véglegesen tisztázni kell; erről alább bővebben szólunk.

¹² XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közlésezi *Varjas Béla*. Kvár 1943. XXIV + 656 l.

¹³ Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy népnyelvi szövegek fonetikus lejegyzésére oly egyszerű írásmódban állapodtak meg a nyelvészek, hogy alig tér el az a mai közhasználatú helyesírástól. Ha pedig hangzás szempontjából is rendkívül fontos szövegek lejegyzését modern helyesírásunknál alig nehezebb jelrendszerrel nem tartja eretnkségnek, sőt előírja a tudomány, szinte érthetetlennek tűnik fel, hogy az újkori forrásanyagot — melyben alig is merül fel hangzási probléma — az eredeti kéziratnak a legnagyobb mértékben való utánzásával akarjuk napvilágra hozni. Ez a szándék — melynek csak a helyesírás-történetész örülhet — egyébként azért is túlzott, mert hiányosan felszerelt nyomdáink nem tudják végrehajtani: tökéletlen 6-os és 9-es számjegyeik bizonyos s betűk, vagy 2-es számjegyeik bizonyos r betűk helyén, próbálva utánozni a régi írást, — enyhén szólva — nevetségesek.

¹⁴ *Enyedi György Gismunda és Giscardus széphistóriája*. Bevezetéssel ellátta és közlésezi: *Varjas Béla*. Kvár, 1942. 81 l. — A széphistória egyik eredetijében az ö és ü hang jelét úgy szedték, hogy az ö illetőleg ü kupos ékezetének csúcsát lemetsztették. De ez a művelet nem sikerült mindig jól, lemetszetlenek is keveredtek a lemetszettek közé s ezért az ö és ü hangok jelölésére előfordulnak az ö és ü mellett ó és ú betűk is. *Varjas* — feleslegesen — egyszer ö-, ü-t, másszor ó-, ú-t közölt, aszerint, hogy az eredetiben mit talált. Megértenők ezt az eljárást, ha rejtély maradt volna előtte az ö és ü viszonya az ö-, ü-höz s így feltételezhette volna, hogy a kétféle jelzés mögött mondjuk kétféle hangzás lapang. De maga deríti fel a kétféle jel előfordulásának okát, t. i. a nyomdatechnika tökéletlenségét. Mire való akkor ezt a tökéletlenséget kínos pontossággal mindig feltüntetni? Nem gondolhatjuk, hogy a tudomány előtt annyira világosan fog állni egyszer minden, hogy olyan haszontalan kutatásokra pazarolja majd erejét, mint pl. egy XVI. századbéli nyomdász figyelmének fáradaása, vgy vésőjének tévesztése. Mert csak ilyen témájú kutatás számára volna hasznos *Varjas* kiadási módja, — illetőleg még ilyen számára sem, mert aki erre volna kíváncsi, az nem bízna meg *Varjas* szemében, hanem újra elővenné az eredetit.

csolódik a múlt hagyományaihoz, ezt a legékebben az bizonyítja, hogy a fenti történeti, nyelvi és irodalmi emlékeken kívül jogtörténeti emlékek kiadására is vállalkozik.¹⁵ Ezzel egy olyan régi hagyományt folytat, melyet még FRÁTER GYÖRGY indított el a »Várad Regestrom« kiadásával. — A fenti forrásgyarapító művekhez — az új magyarságkutatás szempontjaival — csatlakozik s egyszersmind az erdélyi népiségtörténeti kutatást jelentősen fellendíti JAKÓ ZSIGMOND megjelenés előtt álló forrásközlése a gyalui urbáriumokról. Ez a munka már az intézet szorosabb tennivalói közé tartozik, úgyszintén PATAKI JÓZSEF és SZÉKELY ZOLTÁN két részlettanulmánya is,¹⁶ s így róluk külön lesz szó. Kevesebb kapcsolatot érzünk már az intézet feladata s a »Székely lovak« című tanulmány¹⁷ között. A Torma Zsófia-gyűjtemény¹⁸ kiadása, mely már a századfordulótól kezdve készült, tulajdonképpen nem az ETI, hanem az EME feladata lett volna. A Beszterce-vidéki szász növény-névmonográfia¹⁹ kiadása meg a szász Siebenbürgischer Landesverein kiadási gondoljai egyrészenek az átvállalása volt. A magyar-szász viszony vizsgálatába — mely szintén célja az intézetnek — csak annyiban tartozik, amennyiben minden erdélyi szász kérdés kapcsolatba hozható az erdélyi magyarsággal.

A fenti műveknek nemesak tárgyáról, hanem szerzőiről is megfigyelhető egy fontos dolog: majd mindannyian tudomány-művelő szerveink, egyetemek, múzeumok s egyéb intézetek kötelékeibe tartoznak s műveik elsősorban annak a szokásnak alapján jelentek meg az ETI köntösében, mely szerint más intézetekben készült munka kiadását is vállalni szokta egy-egy intézet, ha a munka tárgya egybeesik kutatóterületével, ez esetben Erdélylyel. Ha ezt a megfigyelést hozzákapsoljuk az előbbihez, hogy t. i. a külső kutatók művei közül kevés tartozik az új magyarságtudományba, vagy népiségtörténetbe s így az ETI szoros munkatervébe, az ETI-nek egy meglehetősen fontos tudománypolitikai feladata mutatkozik meg az ember előtt. Mint az élet számtalan más területén, így a tudományban is nagyfokú specializálódás vehető észre: hovatovább csak azok foglalkoznak tudománnyal, akiknek ezt hivatalos beosztás, egy szakterület életpályául tűzte ki. Az ilyen irányú haladást a legjobban talán azzer mérhetjük le, hogy a tudományos könyveket szinte egyáltalán nem vásárolják (e téren tudtommal az ETI-nek is szomorú tapasztalatai vannak). Igaz, hogy a specializálódás s a tudományos munka elhatárolódása tisztán céhbeliekre, bizonyos mértékig szükséges és érthető folyamat. De van-e, aki nem érzi ezzel ugyanakkor szellemi horizontunk szűkülését, az egyéni szellemi sokszínűség halványulását? Nem kell a régi polihistorokra gondolnunk, akikben a világ dolgai összességükben, valami egységes benyomásban éltek, hogy ezt belássuk. Elég, ha csak például egy század előtti szellemi életünk keresztmetszetét, mely mondjuk Kazinczy, vagy az ETI kiadásában nemsokára megjelenő Arankának kiterjedt levelezésében mutatkozik, hasonlítjuk össze a maival: mintha csökkent volna a lelkek fogé-

¹⁵ Erdélyi perjogi emlékek. *Idea processorum 1776. Id. Szász Károly perjogi előadásai.* Bevezetéssel ellátta és közléteszi Bónis György. Kvár, 1942. XXIV + 157 l. A jogtörténeti emlékek kiadásának erdélyi hagyományáról uő. uo. XXII.

¹⁶ Székely Zoltán, *A komollói erődített római tábor.* Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról. Kvár, 1943. 35 l. és XIV tábla (az ETI-nek a Székely Nemzeti Múzeummal közös kiadása). — Pataki József, *Anjou királyainak és a két román vajdaság.* Kvár, 1944. 138 l. (az ETI e kiadványát az EME támogatta).

¹⁷ Hankó Béla, *Székely lovak.* Kvár, 1943. 51 l. és VIII tábla.

¹⁸ Roska Márton, *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem-és régiségtárában.* Kvár, 1941. 350 l. 38 kép, 151 tábla.

¹⁹ Krauss Friedrich, *Nösnerländische Pflanzennamen.* Ein Beitrag zum Wortschatz der Siebenbürger Sachsen. Kvár, 1943. XVI + 384 l.

konysága, a kenyérkeresetté vált tudományos működésben, ha a szakszerűség több is, mintha nem lenne mindig annyi lelkesség, lendület s fantázia, mint akkor, amikor a tudomány főleg kedvtelés, passzió dolga volt.

Az ETI-nek módjában áll, hogy ezen valamelyest segítsen. A tudományt az utóbbi évtizedekben körülvevő bűvkör ma alászállandóban van: hogy a tudomány, vizsgálatának tárgyát egy egész kollektívum minden egyes életmegnyilvánulására kiterjesztette, az élettelen adatok mögött azok funkcionális, életbeli szerepét vizsgálja, jobban az emberek közelségébe került. Tömerdek feladatának elvégzése közül nem egy meglehetősen könnyű, nehéz tudományos grádusok megvívásával szerzett különleges szakműveltség nem kell hozzá. Sok esetben a maga korlátain túl nem látó szakműveltség éppenséggel hátrányos s előfordulhat, hogy az egyetemen szerzett általános tájékozottsággal könnyebben és szélesebb területet látva tud eligazodni egy tehetséges, látó ember, mint egy túlon túl szakférfi, akinek egyébként nem egy új szakban a módszer s a szakismeretek még nem is állanak rendelkezésére, mert most — munka közben — vannak kialakulóban. Mindez megengedi nagyobb számban alkalmazható munkaerő bekapcsolását a kutatásokba. Ezt a lehetőséget két szempontból is jelentősnek tartjuk. Először is több energiát lehet abba az irtatlan mennyiségű munkába állítani, mely a magyar közönség életének mindenirányú feltáráásával jár s melyhez még — mint a fenti szemle mutatja — alig is járultak hozzá intézetek kívüli kutatók. Másodszor egészségesebbé lehet tenni a kiválasztást s ezzel eredményesebbé a munkát. Jól tudjuk: a társadalmi fejlődés lehetetlenné tette, hogy — mint száz év előtt — földbirtokaiból gondtalanul élő nemesurak, táblabírák módján önkéntes kedvtelésből lehessen ma már tudománnyal foglalkozni. De nem vagyunk azon a nézeteken sem, hogy a tudományos munka egyedüli lehetőségét és örömét valamely tudományos intézménybe tartozás adhatja meg, sőt az intézeti kollektív munkát — ha igazán ez folyik — nem egyszer kegyetlennek, lélekölőnek, örömnélkülinek tartjuk. De mivel napjainkban mindjobban az intézetekbe terelődik a tudományos munka — amelyre természetesen nemesek annyi ember hajlamos, amennyit az élet oda juttatott —, részint igen sok a működési teret nem kapott torzó, különösen a tanári pályán, részint pedig nagy tülekedés folyik a —hangsúlyozzuk, nem egyedüli örömet adó — tudományos állásokért, melyből, éppen a mi közéletünkben, sokszor kerül ki győztesen inkább a jobb tülekedő, mint a jobb képességű. Ha az ETI célul tűzi ki, hogy az eddiginél nagyobb számban serkent tudományos intézményekbe nem tartozó, más elfoglaltságuk mellett is kedvvel és tehetséggel dolgozó erőket munkára (amit egyelőre, a rendelkezésére álló anyagi eszközök mérete szerint főleg egyetemi hallgatókkal tesz) s ezek megfelelő műveit ki is adja, sok elalvásra kárhozott energiát hozhat működésbe s pezsgőbbé teheti maga körül azt a szellemi környezetet, melytől nemesek munkája méltánylását, eredményeinek, azaz egy átfogóbb, igazabb magyar szemléletnek elterjesztését várhatja, hanem munkatársi, tag-keretének kiegészülését, utánpótlását is.

4.

Az eddig felhozott tanulmányok, művek még nem tekinthetők az ETI jellegzetes munkálatainak. Mint már utaltunk rá, részben készen kapott problémák régebben elkezdett, vagy frissiben kínálkozó feldolgozásai ezek, részben pedig külső kutatóknak egy elég tágasan megszabott keretbe illő munkái, jórészt az ETI-nek nem is csak saját, hanem más intézményekkel közös vállalkozásai, — s így meglehetősen heterogén képet mutatnak. Nyilvánvaló, hogy az ETI igazi munkájának homogénebbnek kell lennie, az erdélyi ma-

gyarság népi kérdéseinek kutatását, főcélját, tervszerűen, egységesen kell végrehajtania.

Ennek a célnak érdekében kebelébe tartozó tagjait II szakosztályba sorolta, hogy azok az erdélyi élet teljességét különböző oldalakról vegyék vizsgálat alá s összehordják a színeit, részleteit annak az összesítő képnek, mely ennek a munkának végső eredménye lesz. Már majdnem mindegyik szakosztály a nyilvánosság elé lépett valamilyen munkával. Egy rövid áttekintés e munkákról megmutatja, hogy mi módon, mely irányokból közelít az intézet egyetlen, de mindent felölelő tárgyhoz, az erdélyi magyar néphez.

Első helyen, mind az időrendi haladás, mind elért eredményei miatt, a régészeti osztályt kell említenünk. A román megszállás alatt a meghúzó magyar tudományok közül legjobban még a régészet működhetett. Ennek lett a következménye, hogy az erdélyi földre temetett múlt sok részlete olyan munkálatokban látott napvilágot, amelyek már az intézet megalakulása előtt megindultak, készültek. A Torma Zsófia-gyűjtemény mellett elsősorban a négy-kötetesre tervezett Erdélyi Régészeti Repertorium már megjelent első, praehistoriai kötetére gondolunk,²⁰ mely terjedelmes anyagával nemcsak az Erdély földjén élt egykori kultúrák behatóbb vizsgálatát teszi lehetővé, hanem — mint LÁSZLÓ GYULA ötlete mutatja —, különösen részletesebbé tételével, a magyar-román vitához is döntő szempontokkal járul hozzá. A régészeti emlékekből u. i. megírható Erdély településtörténete a magyarság honfoglalása előtt s ebből világosan kitűnik, hogy a honfoglaló magyarság a történelem folyamán addig lakhatóvá tett területeket egy-két század alatt teljesen megszállta s a románoknak (meg a szászoknak) csak a történelemben soha nem lakott területeket hagyta.²¹ ETL-be nem tartozó kutatók újabban az erdélyi római uralom keleti határterületeit tisztázták.²² MÉRI ISTVÁN kolozsvári főtéri ásataiból készíti sok értékes tanulssággal szolgáló kiadványát: a főtéri aszfalt alatt nyugvó kolozsvári múlt középkori s római-korbéli lehető rekonstrukcióját. A legnagyobb érdeklődést LÁSZLÓ GYULÁNAK — részben szintén kolozsvári ásások alapján — a honfoglaló magyarságról végzett kutatásai kelthetik fel. Ezeknek az igen mély intuicióval végzett kutatásoknak népiségtörénetünket, azaz az egész magyar közösségnek élettörténetét nem sejtett kezdetekig sikerült visszavezetniök.²³ A legfeltűnőbb ebben a nagyjelentőségű tettben az, hogy LÁSZLÓ, mint minden igazi szellemi ember, még egy olyan speciális szakismeretet követelő tudományágat, mint a régészet, sem tekint öncélúnak, csak eszköznek egy régészetnél fontosabb dologhoz, a magyarság élete értelmének meglátásához. Azaz akármennyire is kiváló ő régésznek, mégsem csak régész, a legjobb példát mutatva arra (ez már az előzőkben is ki akart bújni a tollunk alól!), hogy a magyarság új kutatása egy újabb polihisztorságra fog nevelni. Mert ki is gondolná, ha csak az eredményeket ismerné, hogy kiásott tárgyi emlékek alapján egy archeológus állapította meg a honfoglaló magyarságról a következőket: A Dél-Oroszországból a Kárpátmedencébe nyomult magyarság egy magasrendű, több évezredes

²⁰ *Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum*. Tom. I. Praehistorica. Irta ROSKA MÁRTON. Kvár, 1942. 368 l, 376 kép, 25 térkép.

²¹ Vö. László Gyula, *Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig*: EM. 1943: 371—90, 4 térképpel és ErdTudFüz. 167. sz.

²² Székely Zoltán idézett munkája mellett újabban Paulovics István munkája is elkészült, *Dácia keleti határának és az úgynevezett „dák”-kincsleteknek kérdése*. Kvár, 1944. 117 l. 76 kép, 1 térkép.

²³ Megjelenőben van „A honfoglaló magyar nép élete” című könyve, mely a népiségtörténeti kutatásokat összefoglaló Szabó Istvánnak „A magyarság életrajza” című, utóbbi éveink egyik legnagyobb jelentőségű művéhez kapcsolódik, annak mintegy első köteteként.

hagyományt magábaolvasztó keleti műveltségkör utolsó s igen fejlett, sőt túlfinomodott képviselője volt. A nyugati kultúrával összehasonlítva nem mondhatjuk alacsonyabbrendűnek, hasonlóan emelkedett egységes, mágikus életszemléletben élt, s az európai világ kialakításához jelentős mértékben hozzájárult. Hogy a nyugati kultúra hatósugarába érkezte nem pusztult el, ezt egyéb ismert szerencsési mellett annak a kedvező szellemi állapotnak is köszönhetette, hogy műveltsége delelőjén állott. Addig egységes, kollektív kultúrájában mind nagyobb szerep kezdett jutni az egyénnek s ezzel a differenciálódásnak. Ez ősrégi kultúráját a szétesés felé vitte, műveltség-váltásra rendelte. Éppen jókor, mert új műveltségnek magától kínálkozott az európai keresztyénség, melybe hihetetlen gyorsasággal építette bele magát a műveltségváltó magyarság.²⁴ Ennek még sok részlete fog ezután bizonyosan kiderülni, de már most megállapítható a honfoglaló magyarság művészetének továbbélése egy-egy keresztyén emlékünknön, oszlopfőn, aquamanilen, falfestményen s lószerszámon,²⁵ így a Kolozsvári testvérek híres Szent György szobrának lószerszámján is.²⁶

Nem tekintve a fenti konkluziót kialakító tudományos eredmények jelentőségét, igen örvendetesnek tartjuk, hogy LÁSZLÓ GYULA fenti megállapításaival ki lehet egyenlíteni azt az áldatlan ellentétet, mely a nyugati és a keleti magyarok között fennáll. A nyugatrajongók, akik abban látják életünk értelmét, hogy ügyesen megtanultuk mindazt, ami európai s ezzel kiemelkedtünk a műveletlenségéből, beláthatják, hogy alaptalanul nézték le ősrégi keleti kultúránkat s ennek rekvizitumait. A nyugatot megvetőknek pedig tudomásul kell venniök, hogy honfoglalásunk után kultúrát váltottunk — s nem is olyan kényszerrel, ahogy eddig gondoltuk —, és keleti származású erőnket, tehetségünket az európai nyugati világ szolgálatába állítottuk.²⁷ Ha nyugatot s keletet a maguk szerepének és értékének megfelelően fogjuk szemlélteni, eltüntethetjük múltunkból azt a vélt törést is, melyet a nyugatrajongók a keresztyénségtől, a keletimádók pedig a pogányság éltéig számítva a magyarság igazi múltját, egyformán Szent István korában látnak. S ezen a ponton szeretnők bekapcsolni BALOGH JOLÁNNAK az erdélyi renaissance-ról írt nagyjelentőségű munkáját is. Ha ugyanis törésről beszélhetünk a magyar sorsban, ezt hatalmi állásunk, királyságunk, műveltségalkító központunk bukása, tehát nem Szent István, hanem a mohácsi vész idejére kell tennünk. BALOGH JOLÁN eredményei azonban ezt a törést is némileg más színben láttatják. A renaissance-nak, az utolsó művelődési és művészeti formának, melyet a központi királyi udvar sugárzott ki az egész országba, így Erdélybe is, a királyi udvar eltűnésével Erdélybe tevődött át a súlypontja, s itt teremtette meg legszebb és legtöbb emlékét. Nem kevesebbet jelent ez, mint amit már a politikai történet más vonatkozásban is kimutatott, hogy a magyarság virtuális vezetését ebben az időben Erdély vette át. Ezt a tényt sok szempontból lehetne értékelni, mi most csak azt emeljük ki, hogy éppen annyira a magyar élet folytonosságáról tanúskodik, mint a régészet néhány száz év előtti életünkre vonatkozó eredménye. S így jelentősége sem kevesebb: a magyar múlt egységesebb, folyamatosabb látására tanít.

²⁴ Vö. a fentiekre kisebb tanulmányait: *A magyar őstörténelem régészete*: Hittel, 1942: 144—57; *A honfoglaló magyarság lelkialkatáról*: Uo. 540—51.

²⁵ Vö. László Gyula, *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kvár, 1943. 104 l. XXVII tábla.

²⁶ Uö. *Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszáma*: ETI évk. 1942: 75—170 + XIV tábla és kny. A Kolozsvári szobrász-testvérek magyar-voltának bizonyossá létele után itt az ideje, hogy híres szobrunk — a Prágában lévő eredeti megszerzéséig másolatban is — az őt megillető méltó helyre, a kolozsvári főtéri templom mellé kerüljön.

²⁷ Vö. Hittel 1942: 156.

A régészeti osztályról szólva nem hallgathatjuk el aggodalmunkat, hogy a sokat s eredményesen dolgozó régészeknek nem látjuk az utánpótlását, a segítő, szakjukban fejlődő fiatal erőket. Ilyeneket nevelni az intézetnek nincs módjában, ez az egyetem dolga, viszont az egyetemen a végre felállított magyar régészeti tanszék betöltése — érthetetlenül — mindmáig késik.*

Igy LÁSZLÓ GYULÁNAK robotként kell elvégeznie azt a sok részletmunkát, melyet tanítványaival végezteshetne (áll ez természetesen másokra is), miközben azok tanulhatnának, ő pedig az anyagban nyugodtabban emelkedhetné a szintézis felé. A jelen körülmények között erősen érzi az ember írásaiban a hatalmas munkafüzdelmet. „Erre most nem térek ki“, „ezt majd másutt tárgyalom“, „az eredményekről majd máskor számolok be“ — ilyen s hasonló kifejezések, melyekhez, úgy látszik, elvileg követett elszőzéményű előadásmód járul, — mindez az anyag tiszta láttatásának rovására megy, mert az olvasó ott érzi maga s az anyag között a szerző — bár rendkívül rokonszenves — személyiségét s ez abban a kapcsolatban, melynek az olvasó s a tárgy között, a szerző háttérbe vonulásával közvetlen módon kell megteremtődnie, zavarólag hat. Ismételjük, ezt a sok és sürgető munka következményének tartjuk, mely megváltozik, ha az az ETI az új nevelésű régészekből (hogy ilyenek lesznek, ebben talán mégis csak hihetünk) gyarapíthatja régészei számát s tehermentesítheti mostani tagjait.

A régészeti osztályal párhuzamosan a nyelvészeti osztály munkálatairól kell szólnunk. Részint hasonlóan nagyarányú teljesítményei, részint pedig amiatt, hogy munkaerői megszervezése a régészeti osztállyal ellentétben mintaszerűen történhetik. Mivel a példa minden osztályra érvényes lehet, sőt azt is megmutatja, hogy milyenek kell lennie az ETI s az egyetem viszonyának (melyről előljáróban meg kellett állapítanunk, hogy általában rendezetlen), e szervezetet be kell mutatnunk. Az osztály vezetője egyetemi tanszéken van; a legtöbbet dolgozó és legjobban képzett kutatók intézeti tagságot kapnak; az egyetemi tanszék neveli s munkára csábítja a fiatalokat, az utánpótlást. A munka egyrészt már az utánpótlás végzi, derekas része azonban az intézeti tagok keze alatt nő, s mindegyikük fölött irányítólag, vagy mint a tervek, ötletek felvetője, végrehajtója áll az egyetemi tanár s egyúttal a szakosztály vezetője. Ehhez a mintaszerű szervezethez még egy szerencsés körülmény is járul: a szakosztály vezetője egyúttal a Erdélyi Múzeum szerkesztője is, és a debreceni néprajzkutatókkal társulva, még egy külön évkönyvet is adhat ki a szakosztály dolgozataiból. Két tudományos intézménnyel, folyóirattal, évkönyvvel s az ETI-vel úgy, is mint tudományos könyvkiadóval a hátuk megett, — ilyen lehetőségekkel és megszervezettséggel egy tudományág művelői sem dicselkedhetnek Magyarországon az erdélyi néprajzvezékeken kívül.

Mindennek alapján érthető, hogy sok dolgozatot, tanulmányt eredményezett az osztály munkája, annyira, hogy felsorolásukról, helykímélés miatt még a jegyzetben is le kell mondanunk. Elsősorban az erdélyi helynévgyűjtés folyik, a legtöbb dolgozat egy-egy falu, vagy táj helynévanyagát teszi közzé. Szerencsés módon irányítottság nem érzik ezeken a kiadványokon. Egy-egy kutató tetszés szerint gyökeret ver egy-egy ponton, rendszerint szülőfalujában s belőle elindulva mindjobban szélesíti maga körül a kutatási területet. Egyszer aztán összeérnek ezek az állandóan növekedő munkaterületek s ezzel elkészül az erdélyi helynévanyag corpora. Ma már Erdély minden kis tájegységében lehorgonyoztak a helynévkutatók egy-egy ponton. SZABÓ T. ARTILA nagyarányú munkájával teljessé vált a kalotaszegi anyag, Kolozsvár vidékén különben is mindjobban sűrűsödnek a felgyűjtött pontok. A

* E fejtegetések megírása után László Gyula kinevezése megtörtént. [A szerk.]

délkeleti részeken a brassómegyei csángó Hétfalu anyagának összegyűjtője a gyergyói medencének látott neki, Háromszékben is kialakult egy központi mag, mely körül a gyűjtés állandóan növekedik. — Természetes, hogy többen a kutatók közül kiszállásaikat nemcsak helynevek gyűjtésére használják fel, hanem egyéb — a dolgozatok szerint — hangtani s alaktani megfigyelésekre és különböző szókinces-gyűjtésekre is.²⁸

A nagyszorgalmú munkák elsőrendű s nélkülözhetetlen segédeszközei lesznek a megírandó erdélyi településtörténetnek. A nyelvészet azonban nem elégedhetik meg ilyen segédtudományi szereppel, s ezzel a szakosztálynak, de az egész magyar népryelvkuatásnak is, a legnagyobb problémájához értünk. Messzire nyúlna, ha ott kezdenők, hogy a magyar nyelvészetben a múltban milyen kérdések körül alakult ki a kutatások súlypontja. Egy bizonyos: a népiségtörténet főelve, az élet teljességének, összeségének kutatása a nyelvészetben sem maradhatott hatástalan. Mert világos, hogy a szavak rokonyelvi megfelelőivel való összehasonlítása s eredetének megfajtása — a nyelvészek eddigi legfőbb becsvágya — csak igen kis részletét világítják meg annak a széleságazatú szellemi s fiziológiai termékünknek, melyet nyelvnek nevezünk. Így a nyelvészetben is, mint más tudományokban, egyszerre a kutatóterület kiszélesítésének szüksége mutatkozott meg, hogy a nyelv a maga életének, működésének lehető teljességében táruljon elénk. Ennek érdekében a nép nyelve felé fordult népryelvészek hatalmas nyersanyagot hordtak már össze. De ez még csak a kezdet kezdete. Az jól megállapítható, hogy a nyelvtörténeti iránnyal alaposan leszámoltak: finnugrista, vagy etimológus elvétve se akad közöttük, de cserébe még nem találták meg a kezdeti munkát végző gyűjtőn kívül az új nyelvésztípust. Nyelvünk egyelőre csak egy nagy szó- s névadat-halmazban áll előttük, némileg hangtanában s egy kicsit alaktanában megvilágítva. Mondanunk sem kell, hogy ennél jóval szélesebb, gazdagabb keretekben, funkciókban él a nyelv s ezért szélesebbnek s gazdagabbnak kell lennie annak a képnek is, melyet tudománya ad róla.

Ennek szükségét érezve, a helynévanyagnak, a településtörténetben való felhasználásán kívül, megindult már tisztán nyelvészeti szempontú értékelése is. A helynevek egyes szókinces-csoportjainak összeállítására gondolunk itt, amilyent Szabó T. ATTILA a kalotaszegi vízrajzi,²⁹ ÁRVAY JÓZSEF pedig a hétfalusi s kalotaszegi térszíni formák szókincesével³⁰ végzett. Dolgozataikban a nyelvtörémítő készség gazdagsága, a jelentésárnyalatoknak rendkívüli változatossága és finomsága s így a nyelv életének egy jelentős részlete mutatkozott meg — érdeklődéssel várjuk ezek után a kalotaszegi helynévanyag második, adatokat magyarázó kötetét —, bár egy ezzel kapcsolatos lényegbevágó megállapítást, a szókinces-szegényedést, melyet Árvay éppenséggel súlyosnak mond, esetenként ugyan előfordulhatónak, általában azonban valószínűleg szempontkeverő s így elvettett megállapításnak tartunk. A múltból összesített adatok mindig gazdagabbnak fognak látszani, mint a jelenkorban élő adatok, de a gazdagodást és szegényedést nem egy hosszsmetszethez mért keresztmetszeten, hanem két egymásmellé állított keresztmetszeten lehet csak megmérni. De mivel erre nincs mód, szókincesünk szegényedéséről vagy

²⁸ Az említett dolgozatok Szabó T. Attila és Árvay József önálló, már idézett művein kívül főleg a MNy. III. és IV. kötetében, részint az ETI 1940—41. évkönyvében és az EM-ban jelennek meg.

²⁹ Szabó T. Attila, *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókinceséje*: ETI évk. 1940—41: 221—50 és kny.

³⁰ Árvay József, *A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben*: MNy. III, 39—56; Uő, *A térszíni formák nevei Kalotaszegen*: to. IV, 3—50.

gazdagodásáról egyelőre legfeljebb csak érzés alapján beszélhetünk, illetőleg meg kell elégednünk azzal, ha szókincsünkről, egyes szavaink életéről, jelenléti szétágazásairól, formagazdagságáról, stb. egy jelenkorabeli keresztmetszetet készítünk (századok múlva aztán, új keresztmetszet alapján beszélhetnek majd gazdagodásról, vagy szegényedésről), azaz a magyar nyelvterületről Csűrvéhez hasonló szótárakat s főleg nyelvatlaszt s még esetleges közben megmutatózó más — nyelvünk teljességét felmérő — munkálatot végzünk. Ezek a munkálatok az egész magyar nyelvterületre ki vannak már tűzve. De a többiekénél jóval előbbre vannak az erdélyiek, a szótár,³¹ de különösen a régóta esedékes nyelvatlasz-munkálatokban is, melyekhez gazdag kutatómúltjuk tapasztalatain kívül többek között az Erdély területét is magába foglaló román nyelvatlasz tanulságait is felhasználhatják.³² Kolozsvár környékén, Kalotaszeg és a Borsavölgye vidékét is belefoglalva, befejezéshez közelednek a minden falut felmérő kérdőív- s módszertökéletesítő felvételezések.³³ Beletekinthetve az így gyűlt anyag feldolgozásába, bátran állíthatjuk, hogy a nyelvatlasz nemcsak a modern magyar nyelvészet egyelőre még tapogatózó munkáját fogja biztos irányokba terelni, hanem évtizedeink népiségtörténeti kutatásainak is legforradalmibb jelentőségű tudományos tette lesz. A nyelvészeti szakosztályra így módfelett fontos szerep betöltése vár.

Nem kevésbé állítható ez a történeti szakosztályról sem. Erdély település- és népiségtörténetének a megírása — az új magyarságtudomány szolgálatába állított ETI kétségtelenül leghatalmasabb feladata — nemcsak önmagában érdekes tudományos munka, hanem ezen a népileg erősen összekeveredett országrészen az egyetlen tárgyilagos megmutatója is az itt élő népek múltbeli életének, szerepének, teljesítményeinek — s ennél fogva magyarázója a jelennek, sejtetője, irányítója a jövőnek is. S mivel a tárgyilagosságnak — régi-régi tapasztalat — a magyarság sohasem vallotta kárát, közel s messzi távolban egy nép sem fogadhatja oly nyugodt szívvel az igazság fényét, mint a magyarság, — ez a munka napjainkban, talán nem szorul magyarázatra, hogy miért, felérhet egy jól felszerelt s bevetésre kész hadsereggel. Az előbbiekről ugyanígy gondolkodó MAKKAI LÁSZLÓ néhány futó áttekintése s részletvizsgálata Észak-Erdély egyes helyeinek társadalmi s nemzetiségi viszonyairól³⁴ már most sejtetik, hogy mennyire meg fog változni Erdély múltjának (s ezzel jövőjének) szemlélete, ha az előmunkálatok elvégzése után Erdély település- és népiségtörténete elkészülhet. JUHÁSZ ISTVÁN beosztása révén olyan részletek is beolvaszthatók lesznek ebbe a készülendő erdélyi népiségtörténetbe, amelyeknek fontosságát már régen hangoztatják, de kikutatásukra még vajmi kevés történet, t. i. egyháztörténeti részletek. Az európai közösségek múltjának, erkölcsének, vallásosságának s ezzel élete jelentős részének szigorú megszabója volt az egyház. Erről a canonica visitatiók, az egyházlátogatások jegyzőkönyvei — melyek nagy számban hevernek az egyházi levéltárakban (székelyföldi leltárunk az ETI jóvoltából már el is készült) — bőséges anyagot nyújtanak. A nyugati keresztényiség és az ortodoxia kapcsolatai, melyeknek felderítését JUHÁSZ szintén tervezi, ugyanesak

³¹ Megkezdődtek a kalotaszegi magyar népnyelvi szótár anyagának hosszú évekre terjedő felvételezési munkálatai.

³² Vö. Márton Gyula figyelő cikkét, *A román nyelvatlasz-munkálatok története és módszere*: MNy. IV, 233—67.

³³ A nyelvatlasz felvételezését Szabó T. Attila vezetésével Márton Gyula és Gálffy Mózes végzi, feldolgozását ugyanők.

³⁴ Makkai László, *Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*: Hitel 1942: 225—42; Uő, *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*: Kolozsvári Szemle 1943: 87—111, 190—215; Uő, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*: ETI évk. 1942: 201—347.

felvilágosítást fognak adni némely erdélyi népi kérdésre, s ezenfelül még az általános egyháztörténetnek is fontos adaléku szolgáltnak.

Bár az erdélyi népiségtörténeti szintézis felé úgy is lehet haladni, hogy egy-egy kisebb terület időben körülhatárolt forrásanyagát közölve mindjárt messzebbre tekintő általános jellegű következtetéseket vonunk le (ilyeneket már szomjasan vár tudományos közvéleményünk), észszerűbb ezeket a következtetéseket későbbre halasztani. Minden új szempontok szerint dolgozó kutatónak először új természetű forrásanyagában kell alaposan megmerítenie, erejét — különösen, ha erre olyan sürgető szükség van, mint a népiségtörténetben — új források közlésében megmutatnia, hogy minél kevesebb hamari következtetést kelljen majd megváltoztatnia, s minél nagyobb arányokban segítse az elkövetkezendő szintézist érlelődni. Ez az út ugyan az elején fáradtságosabb az előbbinél, de ezt követeli a tárgy s ez a döntő. Ezt járja a népiségtörténetesek legkiválóbbjai közé tartozó JAKÓ ZSIGMOND, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosa is; az ő impozáns forráskiadványa Kalotaszeg vidékének újkori földesúri összeírásairól az ETI kiadásában nemsokára elhagyja a sajtót. JAKÓ ritka típusa annak a történésznek, aki minden más szempont elvetésével oly módon, beosztással, tervvel dolgozik — járjon az emberfeletti energiával, vagy aszkétizmussal —, amilyent a tárgya megkíván. Gyalui urbárium-kötete — mely már maga is egy előbbi tervnek, Erdély újkori települését felderítő munkájának a szülőtte — észrevehetőleg új szempontokat s ezzel új terveket láttatott meg vele. Amint erről bevezető tanulmányában szól, Erdély újkori népi viszonyainak kialakulásában döntő szerepe mutatkozik meg a földbirtoklási, gazdasági viszonyoknak s ezért a gyalui urbáriumokat elsősorban gazdaságtörténeti szempontból értékeli. Ez rátereli a figyelmet az Erdélyi Középhegység havasi románságának, az erdélyi románság nagy rezervoárjának a magyar földesúri gazdaságba való bekapcsolódására, mely a középkorban is éppúgy folyhatott, mint az újkorban, s ennél fogva a legeredményesebben kínálkozik a románság erdélyi megtelepedésének részletes feltárására.

JAKÓ ezzel a gyalui urbáriumokból kinövő új munkával az erdélyi népiségtörténetnek egy jelentős részletét hasítja ki s végzi el, az övéhez hasonló más vállalkozások azonban sajnos még váratnak magukra, illetőleg még mindig nagyobbára csak tervekben jelentkeznek. A JAKÓéhoz hasonló újkori forrásanyagot, a szilágysomlyói és a szilágycsehi uradalom urbáriumait BABITS ANDRÁS, az egyetem történeti intézetének tanára készíti elő kiadásra. Folyik Erdély történeti helységnévtárának a kicédulázása a középkori s újkori oklevelekből. A keletmagyarországi középkori határjárásokról — magukba foglalva Erdély történeti dűlőneveit — munka készül. Erdély középkori okleveleiből megyénkénti kiadványt vettek tervbe, megindultak Kolozs és Hunyad megye okleveleinek kiadási munkálatai. Feszült várakozással nézünk elébe ezeknek az erdélyi népiségtörténet megírását előkészítő — remélhetőleg mihamarabbi — kiadványoknak, bár a tervezet nem látszik a leggazdaságosabbnak. Mind a történeti helységnévtár, mind a középkori határjárások kedvéért — ha teljességre akarnak számot tartani — át kell nézni Erdély mintegy 8–10.000 középkori oklevelét s ezzel mégsem készül el a leg-sürgősebb népiségtörténeti alaplát: Erdély középkori oklevéltára, legyen az megyénként publikálva, ha az anyag ezt kívánja, vagy akár összeítve, az egész történeti Erdélyt egybefogva, ahogy egy másik elgondolás szeretné. Mi lehet az oka, hogy alig történt még valami e rendkívül fontos forráspublikáció terén? Az okokat, melyek egy ilyen kiadvány anyagának összegyűjtését megnehezítik, nem tartjuk elháríthatatlanoknak, illetőleg amennyiben akadályozó jellegűek, azok maradnak a helységnévtár- s határjárás-kiadványoknál is. Az anyagi fedezet, vagy a munkaerő hiányoznék a

mintegy 30 kötetre menő kiadványhoz, mely magába foglalna helységnévtárt s határjárást? Erre a kritikus csak azt felelheti, hogy a magyarság nem tudja ma jobb helyre költeni a pénzét, mint Erdély középkori okleveleinek a kiadására s nem tudja történéseit — minden szétszóródó munka háttérbe parancsolásával — fontosabb kötelességre buzdítani, mint ennek az oklevélkiadványnak a feldolgozására. Az ETI-n is áll, hogy ennek az állításnak érvény szereztessek.

Nagyrészt a történeti szakosztály munkájába kapcsolódik az Erdélyben élő nem-magyar népek kutatása is, melyből egyelőre a románság vizsgálata indult meg. A románokkal foglalkozó viszonylag nagyszámú, de az egyetemi hallgatókból érthetetlen módon alig pótlódó kutatóink előtt ma két fontos feladat áll. Az egyik az, hogy a már évszázadok óta tartó dáko-román kontinuitás vitájához új szempontokkal és adalékokkal járuljanak, illetőleg, mivel a kérdés magyar oldalról eldöntöttnek tekinthető, minden román, vagy más részről felmerülő újabb érveket megvizsgáljanak. Ennél azonban sokkal lényegesebbnek tartjuk a második feladatot: az újmódszerű történeti kutatás kiterjesztését a románságra is, azaz a román népiségtörténet, ha úgy tetszik vlachológia megindítását, mely előbb-utóbb nagy forrongást fog előidézni a románok szellemi életében. Érdekes megfigyelniük ugyanis, hogy a románok meglehetősen idegenkednek a népiségtörténet rendszeres művelésétől s ennek igen mélyreható okai vannak. A történettudományt, magyart, románt egyaránt, régebben az őshaza iránti érdeklődés jellemezte leginkább. A mi képzeletünk a Volga mellé, a románoké Dacia Traiana-ba szállt vissza, s a meszszegebe, a nemzet messzi, ismeretlen multjába, szebbnél szebb dolgokat gondolt hazafias érzelmei tüzelésére. De ahogy a romanticizmus kora elmúlt, s a biedermeier hazafiság helyébe — különösen napjainkban — reális, közösségi gondolat lépett, az érzelemfűtő, láthatatlan múlt helyett a látható, megfogható múltra terelődött a figyelem, abból a realpolitikainak nevezhető okos és praktikus meglátásból, hogy egy nép nem mítosz, képzelgés, hanem látható történeti erők eredménye. Mi magyarok ezt már jól tudjuk, a románok azonban — amint ezt máshelyütt bővebben megvizsgáltuk³⁵ — csökönnyösen kitartanak a láthatatlan múlt mellett, mert ez annál, amilyenek a látható mutakozik, jóval szebb, hatalmasabb, dicsőbb s főleg hatalmi politikájuk nagy segítőjára. Nem tekintve azt, hogy ez a képzeletszulte dicsőségre épített hatalmi politika a magyarság veszedelmes ellensége, s így eltűnése a magyarság érdeke, tudományosságunkat természetesen csak az a szándék vezetheti a románság kutatásában, hogy az eddiginél jóval reálisabb, azaz igazabb kép keletkezzék a románságról. Ezzel egyúttal lassan az a fonák állapot is megszűnik, hogy két szomszédnép egyikéről — magunkról — mind reálisabb, másikáról — a románságról — még mindig romantikus, megtévesztően dicső kép alakul ki, mely, ha továbbra is így maradna, ezután is — jogtalanul — a mi megrövidülésünkkel járna.

Mindezt jól tudja a magyar-román kapcsolatok kutatóinak irányítója, egyúttal az ETI igazgatója, TAMÁS LAJOS, aki a kontinuitásról szóló könyve után most azokat a vonásokat kutatja a románságban, melyeket „a történelem természetes erői“ építettek bele, megadva ezzel a románság kutatásának azt a fejlődő irányát, melyről az elébb szóltunk. Egy újabb dolgozata³⁶ azt mutatja, hogy másfél évtizedt munkáját a román nyelv magyar kölcsönszavairól állandóan gyarapítja s a kérdésről a magyar-román kapcsolatok kutatásában döntő jelentőségű monográfiát várhatunk tőle. E hatal-

³⁵ Vö. „A román nemzetkép“ című tanulmányunkat: Termés 1943 tavasz: 89—101.

³⁶ *A magyar eredetű román kölcsönszavak művelődéstörténeti értékelése*: ETI évk. 1942: 349—94.

mas munka egyik részletét FOGARASI ISTVÁN lugosi református pap román kátéfordításának aprólékos, gondos elemzésében végezte el,³⁷ növelve a románok között végzett reformációs törekvéseink ismeretét is. A magyar kölcsönzavak felderítésében mások is segédkeznek Tamásnak,³⁸ művelődéshatásaink további kutatásában pedig az e téren már eddig is igen sokat végzett GÁLDI LÁSZLÓ is résztvesz; ő most MICU-KLEINNAK magyar humanista hagyományban gyökerező szótárát adja ki az ETI költségén. Történészek a román-ság politikai alakulatainak — magyar részről eddig is sok sikerrel kutatott — kezdetei körül állapodtak meg. PATAKI JÓZSEF dolgozatában ügyesen össze-szedte a XIV. századi magyar-román érintkezésekről szóló magyar s román véleményeket.³⁹ JUHÁSZ ISTVÁN áttekintette a pogány és szakadár népek felé irányult középkori missziós törekvéseinket.⁴⁰ Miközben kutatóink így járul-tak hozzá a románság történelmi múltjának láttatásához, még mindig hada-kozni is kellett a dákó-román tétel hívói ellen. KNIEZSA ISTVÁN Erdély víz-neveit vizsgálta meg,⁴¹ s közöttük egyetlen román eredetűt sem talált. Ha a kontinuitás még egy csöppet a tudomány dolga is, nemcsak az érzelmé s politikáé, ennek a ténynek igen jelentősnek kell lennie a tudományos körök előtt.

Az intézet irodalmi osztályában JANCsó ELEMÉR, az erdélyi kéz-iratok szorgalmas, anyagi terheket is áldozatosan vállaló kiadója dolgozik. Kár, hogy az »Erdélyi Ritkaságok« című folyton növekvő és mind ismertebbé váló sorozatának kiadását az ETI nem vállalja magára. Tudjuk ugyan, hogy megállapodás szerint az ETI nem, csak az EME végez Erdélyben tudomány-népszerűsítést, s e szerint inkább az EME-t lehetne ennek az irodalom-nép-szerűsítő sorozatnak a kiadására ösztönözni. De úgy sejtjük, hogy a soro-zatnak „irodalom-népszerűsítő“, azaz néha szemelvényes, érdekesebb részle-teket kiválógaó jellege⁴² főleg kényszerűség, az olvasó kiszolgálása, mert fillérjeire a maga erejére utalt szerkesztő rá van szorulva. Pedig az eddig rejtve maradt ritka kéziratok csonka közzététele az irodalomtudomány szem-pontjából káros (bár beláthatjuk, hogy sok újkori forrás teljes közlése sem a pénz, sem a fáradságot nem éri meg — s ezt ajánlatos volna megvitatni), hiszen az irodalomtörténetben éppolyan szükség van a kutatóterületek új, teljes forráskiadványokkal való tágitására, mint a többi tudományágban. A tudományos forráskiadványok gyarapítása — mint láttuk — bele is tartoznék az intézet munkatervébe s vele, ez esetben — íróemberek unalmas részletekkel is élvezetesebb szövegeiről lévén szó — minden népszerűsítési és népszerűsítő-dési szándék nélkül is, még közönségünknek a tudományos kutatómunka iránti nagyobb érdeklődésével is lehetne számolni. De az irodalmi osztály nem tar-tozik az ETI legkedveltebb s legtöbb pénzzel támogatott osztályai közé. Pe-dig az a terület, melyen JANCsó ELEMÉR kikötött, a XVIII. és XIX. század fordulója, a magyarság ébredésének igen szép s megható korszaka, tele nagy elhatározásokkal, tervekkel, lelkeséggel, frissességgel. Aranka négy kötetre terjedő levelezése, mely e lendületes magyar kornak erdélyi fok-mérője, sajtóra készen áll, de még bizonyosan soká kerül a közönség elé. E kor egyik alakjának életébe pillanthatunk még csak bele, levelei és ismeret-

³⁷ *Fogarasi István kátéja*. Fejezet a bánági és hunyadmegyei ruménség művelődés-történetéből. Kvár, 1942. 137 l.

³⁸ Márton Gyula, *A rumén nyelvveltség első három kötetének magyar eredetű anyagá-t* gyűjtötte össze: ETI évk. 1940—41: 119—53 és kny.

³⁹ Fennebb i. m.

⁴⁰ *A középkori nyugati misszió és a románság*: ETI évk. 1942: 171—99 és kny.

⁴¹ *Erdély víznevei*: uo. 27—73 és kny.

⁴² Vö. róla Szabó T. Attila kritikai megjegyzéseit: EM. 1944: 153—6.

len kéziratái alapján, a haladó, liberális világ híret Erdélybe lopó BÖLÖNI FARKAS SÁNDORÉBA.⁴³

A dolog azzal függ össze, hogy az új-tudományosság válságba sodorta az irodalomtörténetírást. A válság lényege egyszerű: az új kutatómód egy kollektívum minden egyes tagjára, összességére kíváncsi; ezzel a szemponttal fellendült majd minden tudomány, — de mit csináljon az irodalomtörténet, mely egy tipikus magaskultúra-termékkel, az elitben élő írással és írókkal foglalkozik? A kérdés és a velejáró tanácstalanság annál fájdalmasabb lehet, mert a szellemtörténeti irány nemrégiben fénykorában, amikor a műveltségben kivált elit érdekelte a kutatókat, az irodalomtörténetet — érthetően a legnagyobb tisztelettel övezte. De a válság bizonyosan megoldódik, éspedig, úgy sejtjük, az irodalomtörténeti kutatás kétirányú, az író és olvasóközönség felé való erőteljes kibővülésével. Az esztétizálás — hamar belátható — csak egy pöttömnyi része az irodalom-kutatásnak. Az íróhoz férközés levelein, naplóján keresztül? Még ez is csak annyi, mint például a paraszt kutatása, megismerése — vasárnapi ünneplőjében. De amint a többi történeti tudományok felkeresték az emberek hétköznapjait is, aképp kell az irodalomtörténetnek is az írókat az élet teljességébe, közösségébe beállítania. S ezzel egy végtelen nehéz feladatot írtunk le. Egy esztétizáló irodalomtörténész a tudomány hadában ma csak hátul kullog, írói levelek s naplók ismerői is — nem is szólva arról, hogy ma már nincsenek írói levelek s naplók — csak egy kis részét látják annak a gazdag szellemnek és életnek, melyet az irodalom képvisel. Az írókat az élet teljességébe állító irodalomtörténész azonban a tudósok élére kerül, mihelyt szükségképpen az összes szellemtudósok erényével bírva egy-egy író mögé és mellé a való élet hátterét, miliójét tudja varázsolni. Valljuk be mindannyian, egykori szakjukat elhagyó hűtlen céhbéliek, akik szégyeltünk apró eredményekkel az emberi élet kutatói között hátul bandukolni, hogy örömmel térnénk meg, ha az irodalomtörténetet ezen a fejlődésen keresztül menni látnók, vagy segíthetnők. E fejlődés mellett azonban egy másik is szükséges: az olvasóközönség, az íráskultúra szétterjedésének a vizsgálata. Hogy csak Kolozsváron maradjunk, a „Termés“ több adalékot is hozott már az irodalom és az íráskultúra lefelé való, széles elterjedéséről: meséket, népi verses szerelmes leveleket, eseményeket elkrónikázó versesfüzetet, melyeknek mind belső, motívum-anyagában, mind külső írásmájában meglátszik egy-egy olvasmány, műfaj, vagy írásstílus hatása. Példáink szűkösek, példálózásunk rövid, de annyi bizonyos, hogy az irodalomtörténet akkor találja meg helyét az intézetben, s akkor szerzi vissza régi tekintélyét, ha megteremti — talán mondhatjuk így — a népiségtörténet szellemének megfelelő irodalomtörténetet.

Korántsem kell szégyenkeznie az irodalomtörténetnek, hogy még új módszerének kialakítása előtt áll. Már jeleztük, sőt láttuk is, hogy egy-egy szakban csak most folyik a kísérletezés, az anyag kezelésének a kipuhatólása. Erre igen jó példa a földrajzi osztály idáig egyetlen munkája, HANTOS GYULA könyve egy kolozsvári külváros városias falusi, vagy ha úgy tetszik, falusias városi magyarságáról.⁴⁴ HANTOS tárgyválasztása a legnagyobb dicséretet érdemli. Akiknek zúg a fejünk a sok megállapítástól, hogy Magyarországon csak német eredetű polgárság volt és van, de akik az erdélyi városokban járva nem egyszer láttuk s éreztük a magyar polgárságot, már régóta vártuk, hogy a kérdést valaki felvesse. S ime most Hantos előhossa a kolozsvári kétvízközi majorok népét, mely valamikor — Kolozsvár egyéb kül-

⁴³ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága 1795—1842*: ETI évk. 1942: 395—452 és kny.

⁴⁴ Hantos Gyula, *Kétvízközi majorok*. Kvár, 1943. 62 l. térképpel.

városaihoz hasonlóan — várossal szomszédos, városnak termelő faluban élt, de az újabb fejlődés kinyújtotta hozzá a városi házsorokat s a városi életnek sok-sok vonását. A kérdés rendkívül izgató, ezt ha másból nem is, tárgyalásának egy egyetemi tanár-kutatótól szokatlanul lelkesedő hangjából s rap-szódikus menetéből következtethetjük. Azt a földrajz-szakosok állapítják meg, hogy sikerült-e ennek a településtörténeti-nyelvészeti-telekkönyvi dolgozatnak valami új emberföldrajzi módszert megcsillantania. Az olvasó kétségkívül megérez valamit a kétvízközi majorok levegőjéből, bár úgy gondolja, hogy ajánlatos lett volna, ha a munka törzsének megírása előtt a földrajz-szakos szerző eldönti: nyelvészként, vagy íróként mutatja-e be nyelvükön keresztül az embereket. Egy nyelvész, még ha nem szavakat, hanem mondatokat gyűjt is, talán tárgykör szerint csoportosítaná őket s a példamondatokat nem próbálná helyzetképekké, kis történetekké összefűzni. Egy író pedig nem mosolyogtathatná meg olvasóit azzal, hogy alakjait az összes nyelvi formulák bemutatása kedvéért — szinonimákban beszéltesse.

Meg kell még emlékeznünk az élettani osztályról, mely Kalotaszegen vércsoport-vizsgálatokat végzett.⁴⁵ Ezek a vizsgálatok nemcsak az itteni magyarság faji meghatározásához, hanem településtörténetéhez is fontos adatokat szolgáltatottak. Nem jelentkezett még a közönség előtt az ember-tani osztály. Nem szóltunk még a néprajzi osztályról, erre a következő részben szeretnénk kitérni.

5.

Végigtekintve az egyes szakosztályokon, megállapíthatjuk, hogy mindegyikben azonos alapvető probléma jelentkezett: vizsgálatainak egy egész kollektívumra, a magyar élet teljességére való kiterjesztése. Hogy ez a megállapításunk mennyire nem légből kapott, mutatja, hogy abban a szakosztályban s azokban a munkákban észleltük a legtöbb szellemi feszültséget, melyek ezt a kérdést megoldották. Már pedig tudnivaló, hogy szellemi, és így tudományos életünknek is, mindig van egy forrponjtja, melyen a legnagyobb feszültség jelentkezik s mely az érdeklődés középpontjában áll. Egybevetve a két megfigyelést, csak megerősödhetünk abban az előljáróban kifejtett tételben, hogy a magyarság, a magyar nép élete tudományának kialakítása ma tudományos életünk legfőbb feladata. E feladat felismerése közvetlenül, vagy közvetve az ETI mindenegybes szakosztályában jelentkezett, némelyike már megoldásának helyes útján is jár.

Hogy a magyar nép élete tudományának megteremtése és művelése az ETI legfőbb feladata, ez nemcsak a feladatnak az egyes szakosztályokban, hanem egy közös vállalkozásban való jelentkezése is bizonyítja. Az adatok s eredmények, melyeket az egyes szakosztályok egymás mellett összehordanak, lehetnek részletesek, nagyszerűek, — csak éppen a valóságos, egységes, megbonthatatlan élet képét nem adják még. Az élet egy-egy adata végtelen kis parány, szigetcéske, annak összességében, változatos megnyilvánulásaiban. Régebben megelégedtek azzal, ha ezeket az adatokat szakonként kibányászták az élet dolgaiból, rájuk bízva, hogy „maguk helyett beszéljenek“. Ma már a szakbeliek is az adatokat lehetőleg nem önmagukban, hanem életbeli funkciójukba állítva adják elő. Így már életre kelnek mindenegybes tudományos szakadatai, nyelv, kiásott temetők, művészet, jobbágyösszeírások, kézimunka és zene, — csupán a kapcsolatot nem találják meg egymással s az élet egyöntetű áramlásáról nem beszélnek még, melyben az ok és okozat szoros össz-

⁴⁵ Csik Lajos—Kállay Ernő, *Vércsoportvizsgálatok Kalotaszegi községekben: ETI évk. 1940—41: 25—45 és kny.*

szeffüggésében mutatkozik az emberi élet s mindenegyes megnyilvánulása. Ezt megérezte az ETI is, és az osztályok külön-külön végzett munkáján felül olyan kísérletet is kezdeményezett, mely az életet nemcsak részletmegnyilvánulásaiban, hanem teljes egészében akarja felderíteni. E tipikusan új-tudományos cél érdekében tagjai és más meghívott kutatók figyelmét földrajzilag körülhatárolt, kisebb területekre irányította, egyazon tárgy minden részletkérdésének felkutatásától várva egy-egy tájegység élete indítékainak és megnyilvánulásainak összefüggő meglátását. Először a kolozsvári Hóstátot jelölték ki ilyen közös kutatási területnek, majd a Kolozsvárral szomszédos, magyar-román vegyeslakosságú Borsavölgyét, melynek kutatása egyes szakokban részint Kalotaszeg, részint a kolozsvári egyetemi diákság jobbainak szociológiai munkáját irányítva, Bálványosváralja felé bővült ki.

Ma még korai volna e vállalkozásról véleményt mondani, hiszen jórészt az adatok gyűjtése és feldolgozása folyik. Munkálattal még csak a néprajzi s kis részben a nyelvészeti osztály jelentkezett, ami érthető is, hiszen e két osztály a közös cél nélkül is kisebb földrajzi területek felmérését végezné. Meglehetősen sajnálkozással állapítjuk meg, hogy a Hóstát alig keltett fel a kutatókban érdeklődést.⁴⁶ Pedig ez az egész országban egyedülálló kolozsvári külváros a magyarság igen tekintélyes számú rétegének életébe adna bepillantást, a város tövében élő falu magyarjáiéba: szellemi és anyagi kultúrájukban milyen állapotot eredményezett a város és falu tözsomszédtsága, mi ebben az egészséges, fejleszteni való, mi az elferdülés, korcsosulás. Ha a Hóstát nem is örvend népszerűségnek, a borsavölgyi anyag egyre gyűl. Eközben, a néhány megjelent munka s a gyűlő anyag egyes részleteinek ismerete alapján — úgy gondoljuk — felvethető egy kérdés, melyen érdemes elgondolkozni.

Ez a kérdés igen fontos: sikerülni fog-e a kitűzött célt elérni, azaz egygyeolvashatók-e azok a részletmunkálatok, melyeket egy területről s lakosságáról a különböző szakkutatók végeznek, egy egységes képbe? Röviden szólva: feltárul-e a való élet a maga természetes folyásában a kutatók munkája nyomán, nem egy olyan szerkezethez fog-e hasonlítani az összegyűjtött adathalmaz, melynek minden részlete megvan, csak éppen a mozgató erő hiányzik belőle, mely működésbe hozná? A sikerben természetesen reménykedni kell, különben nem volna értelme a munkának. A két néprajzi gyűjtő, aki eddig anyagát közzétette a kidei zenéről s a borsavölgyi népi orvoslásról,⁴⁷ csak szűk tárgyánál maradván is több olyan kérdést felvetett, mely a maga szakja szempontjából eldöntöttnek vehető, de más szakok megerősítésére vár. Így például a kidei magyarok túlnyomólag értelmi és akarati élete az érzelmi élet rovására, vagy a borsavölgyi románok magyaroknál babonásabb, naívabb, természetesebb szellemi világa. Az egyes szakok keresik hát a kapcsolatot a többiekkel, s ez a tény esetleg a munka sorrendjét is megszabhatja: egyik szak feleletre, megerősítésre váró kérdéseit kikényszeríthetik egy másik szak munkáját, vizsgálatát. Az is valószínű, hogy több szak szerencsésen találkozik egy-egy olyan kérdés-komplexusban, mely az életnek egy bő részletére ad feleletet s ennek dokumentálására közös műben adja ki eredmé-

⁴⁶ Csupán *A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközeit* dolgozta fel Sándor Gábor MNny. III, 238—74 és a hóstáti nyelv a-zását Balassa Iván uo. 57—69. K. Kovács László a hóstáti temetkezési szokásokat gyűjtötte és dolgozta fel, de még nem tette közzé. — E megjegyzésekkel egyidőben jelenik meg Sándornak a hóstáti szénagyűjtésről írt dolgozata.

⁴⁷ Járdányi Pál, *A kidei magyarság világi zenéje*. Kvár, 1943. 107 l. — Vajkai Aurél, *Népi orvoslás a Borsavölgyében*, Kvár, 1943. 187 l. és IX tábla. — A borsavölgyi néprajzi gyűjtésből a közeljövőben még a következő munkák fognak megjelenni: K. Kovács László, *Népi juhászat a Borsavölgyében*. Vargha László, *A borsavölgyi népi építkezés*. Szücs Sándor, *Természetfölötti erők a borsavölgyi nép hiedelmében*.

nyeit (erre magától kinálkozik az ETI évkönyve, mely egyelőre csak vastagság kötéssel több önálló, változó tárgyú, külön is kapható kisebb kötet). De meddig fog menni a szakoknak ez a találkozása? Nem hisszük, hogy az egyes szakkutatók nagyrésze messzebbre tekintő szándékkal figyelné más szaktársai munkáját s eredményeit, mint hogy belőlük felhasználja azokat, melyek az ő eredményeit alátámasztják. Ezért szükségképpen meg kell születnie annak az elhatározásnak, hogy valaki az egész közös kutató-vállalkozás menetét figyelje, mintegy a kutatás ütőerén tartsa kezét, s a kutatás végén a részletmunkálatok lezárásaként összefoglaló monográfiában adjon számot arról az életről, melyet a közös vállalkozás tárt fel. Ezt az összefoglaló, szintétizáló kutatót nem tudjuk másnak, csak olyan szakférfinak elképzelni, aki nemcsak egyes kiszállások alkalmával keresi fel a vizsgált területet, hanem éveken át benne is él. Ahogy ezt több finn kutató is cselekszi.

A kutatásnak e — szerintünk szükséges — fejlődéséhez még egy megfigyelést szeretnénk hozzákapcsolni. Már az eddig megjelent két borsavölgyi gyűjtésből is meglátszik, hogy a vizsgált terület népének élete, kultúrája bomlóban van, a régi szilárd formákat bizonytalan, sokszor megállapíthatóan sekély formák váltják fel. Még jobban meg fog ez világosodni, ha a terület múltját is felderítik az egyes kutatók. Sok jeltől ítélve ugyanez a tünet állapítható meg nemcsak a Borsavölgyében, hanem a magyar nép egész lakóterületén is. A tudományos kutatók e tünettől szemben egészen kényelmes álláspontra is helyezkedhetnének: mi csak megfigyelünk, jegyzünk, grammatikára vesszünk, fényképezünk, kérdezzünk, rajzolunk, de nem avatkozunk bele a vizsgált életbe. Ezt a felfogást, bár bizonyosan sok vallója van, nem helyeselhetjük: a kutatás éppen azért folyik, hogy jobb, igazabb kép keletkezzék a magyarságról s e képnek megfelelően javítsunk, változtassunk életünkön. Az csak természetes, hogy akiknek az élete megfigyeléséből ez a jobb, igazabb kép keletkezik, először ismerjék meg ezt a képet s először igyekezzenek életüket ennek tanulságai alapján berendezni. Nem arról van szó, hogy tudományos kutatók néptribunokká váljanak. De az már megtörténhetnék, hogy az állandóan a vizsgált területen tartózkodó szintétizáló kutató összekötő szerepet látna el a tudományos megfigyelést végzők s a vizsgált terület felnövő nemzedékei között, és — talán — egy mintaszerű népfőiskolában közvetítenék nekik azt a tudásanyagot, melynek segítségével a fiatalok az apáik életének tanulságai alapján építhetnék tovább a maguk életét. Amint erre Finnországban több példa van.

6.

Ismertetésünknek a végére értünk. Talán sikerült bemutatnunk, hogy az ETI munkája, meglévő erőkből s problémákból kiindulva, mint bokrosodott. Ez a bokrosodás elég terebélyes már ahhoz, hogy meg lehessen vele elégedni. Az elkövetkezendő időben arra kell törekedni, hogy a létrejött keret szorgalmas — és több esetben már igen szükséges, halaszthatatlan — munkával kitöltődjék. Hogy hol van erősítésre s fokozottabb ütemre, meg új módszer keresésére szükség, ez részint már az előbbiekből kiderült, részint bizonyosan az intézet igazgatója is látja. A további munka elmélyülése, eredményessége így most már — a kezdeti korszak lezárhatása után — a külső körülmények kedvező alakulása esetén teljességgel az intézet vezetésétől, felelősségérzetétől függ.

Jó, ha az utolsó sorokban megállapítjuk, hogy miben áll ez a felelősség. Az ETI, mely a magyarság életének teljességét kutatja, önmagát sem szemlélheti a magyarság életében önállóan, elszigetelten. Így meg kell látnia, hogy a Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében ritka szerencsével ugyanaz

a szerep jutott neki az igazság kutatásában, mint irodalmunknak, zenénknek a szépség keresésében. S mivel az már világosabban látszik, hogy a szépség keresésében milyen forradalmi újításokra volt képes, s milyen jelentőségre tett szert a magyar szellem, elég, ha csak a párhuzamosságra utalunk. Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróinké az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodálylyal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely — jöjjön akármi is ránk a háború végén — a magyar nép megújulását is fogja eredményezni.

MIKECS LÁSZLÓ

A szerkesztő megjegyzése

Feltűnő lehet, hogy az előbb önállóan megszervezett, majd a Gr. Teleki Pál Tudományos Intézet kebelébe sorozott Erdélyi Tudományos Intézetről mint az erdélyi tudományosság egyik legjelentősebb intézményéről az Erdélyi Múzeum hasábjain mindéddig nem esett szó. Ennek kettős oka van. Egyrészt az Intézet első igazgatója, dr. Tamás Lajos a szerkesztővel együtt azon a véleményen volt, hogy korai lett volna ez intézményről addig megemlékezni, míg ki nem fejt valamilyen munkásságot és nem mutat fel olyan tudományos eredményeket, amelyeket tárgyilagos kritika kíséretében méltatni lehet. Másrészt e folyóirat szerkesztőjének az Intézettel való és a fennebb közölt jegyzetekből is kitűnő szoros kapcsolata jó ideig kényessé tette számára azt, hogy az intézeti munka ismertetésére, bírálatára, illetőleg méltatására bárkit is felkérjen. Mikor azonban ez év folyamán az ETI munkásságát több oldalról is bírálattal illették, a szerkesztő elkerülhetetlennek látta, hogy Erdély legrégebbi tudományos folyóiratában számba ne vétesse az Intézet eddig végzett munkáját, teljesen szabad kezet engedvén azonban a kritikai jegyzetek írójának, hogy kifejthesse nézetét azokat a követelményeket illetőleg is, melyekre Erdély tudományos vizsgálatának végzésében az Intézet mindaddig látszólag vagy a valóságban ügyet sem vetett. A fenti kritikai megjegyzések írója ilyen előzmények és körülmények között lekötélvező előékenységgel vállalkozott arra, hogy jegyzeteit még ez év májusában a szerkesztő rendelkezésére bocsátja. Szinte felesleges megjegyeznünk, hogy a szerkesztő az Intézet akkori igazgatójával egyetértve, nemcsak méltatást, de kritikai megjegyzéseket is várt a jegyzetek írójától.

Mindezekon kívül még az a körülmény is siettetta e jegyzetek megírását, hogy előrelátható volt az Intézet első igazgatójának ez év folyamán való távozása. E jegyzetek tehát éppen az Intézet első korszakának lezáródására készültek volna el. Úgy volt, hogy a fennebb közölt jegyzetek még június folyamán megjelennek, a rendkívüli viszonyok azonban nagyban hátráltatták a nyomdát és a szerkesztőt a folyóirat elkészítésében. Így e jegyzetek a folyóirattal együtt előreláthatólag csak jóval később, legfeljebb október folyamán láthatnak napvilágot.

Július folyamán az ETI vezetésében előrelátható változás be is következett. Az ezután következő események, két új igazgató kinevezése és a kényszerítő körülmények hatása alatt történt lemondásuk még hangsúlyozottabban jogossá teszi azt a vélekedést, hogy 1944 nyarával az Intézet első korszaka lezáródott. S ha az azóta bekövetkezett események talán e jegyzetek némely pontjának módosítására, illetőleg pótlására bírhatták volna rá az írókat, mégis a jegyzetek most olyan változatlan formában jelennek meg, mint ahogyan az író ez év májusában a szerkesztő rendelkezésére bocsátotta őket.